

CZŁOWIEK i NATURA

Seria: „Języki i Literatury” (t. 5)

Redakcja serii

Andrzej Borkowski (redaktor naczelny)

Ewa Borkowska (zastępca redaktora naczelnego)

Maria Długolecka-Pietrzak (sekretarz)

Marek Jastrzębski

Barbara Stelingowska

Oleg Radchenko

Yuliia Vyshnytska

ANDRZEJ BORKOWSKI

CZŁOWIEK i NATURA

Językowy obraz świata
Białorusinów, Polaków, Ukraińców

WN IKRiBL
Siedlce 2023

Andrzej Borkowski
(Uniwersytet w Siedlcach, Wydział Nauk Humanistycznych,
Instytut Językoznawstwa i Literaturoznawstwa)

Recenzent:
Dr hab. Violetta Machnicka

Wydawca WN IKRiBL
Instytut Kultury Regionalnej i Badań Literackich
im. Franciszka Karpińskiego. Stowarzyszenie
ul. M. Asłanowicza 2, lok. 2
ikribl.com

ISBN 978-83-66597-92-1

Monografia powstała w ramach projektu naukowego
„Język – umysł – obraz”
Nr projektu: N/013/2023 IKRiBL
Kierownik: dr hab. Andrzej Borkowski

Spis treści

Wstęp	7
Kilka uwag o językowym obrazie świata	11
I. Ziemia.....	17
II. Powietrze.....	33
III. Ogień.....	47
IV. Woda	59
V. Człowiek	71
VI. Zwierzę.....	85
VII. Drzewo	99
Zakończenie	109
Bibliografia	113

Wstęp

Monografia *Człowiek i natura. Językowy obraz świata Białorusinów, Polaków, Ukraińców* powstała na bazie doświadczeń dydaktycznych w ramach nauczania języka polskiego i kultury polskiej cudzoziemców, a zwłaszcza Białorusinów oraz Ukraińców. Miejscem prowadzenia badań był przede wszystkim Uniwersytet w Siedlcach, a także, w mniejszym stopniu, Mazowieckie Samorządowe Centrum Doskonalenia Nauczycieli (Wydział w Siedlcach).

Badaniem zostali objęci słuchacze biorący udział w zajęciach językowych w ramach lektoratów języka polskiego, a także kursów przygotowawczych do studiów w Polsce (ich poziom biegłości językowej mieścił się w parametrach A1-B2) oraz studenci polscy różnych kierunków studiów (filologia polska, logopedia, szkoła doktorska). W przeważającej mierze byli to studenci

w wieku 17-25 lat. Do badań wybrano po 39 osób z każdej narodowości. W sumie projektem zostało objętych 117 osób.

Wiedza z zakresu JOS pozyskana została metodą badań ankietowych. W tym celu posłużono się ankietą audytoryjną. Badania były przeprowadzane na terenie placówki dydaktycznej w sali wykładowej. Konstrukcja ankiety była uproszczona ze względu na możliwości percepcji oraz określone sprawności językowe studentów spoza Polski. Pytanie ankietowe sformułowano w następujący sposób: „Jakie masz skojarzenia (pojęcia, określenia, przedmioty), kiedy czytasz lub słyszysz hasła (pojęcia)?” Pod zadaniem pytaniem pojawiła się lista haseł (wyrazów, pojęć) w dowolnej kolejności, co powodowało – w opinii badającego – rzutowanie na powierzchnię znaczeń najbardziej utrwalonych i zakorzenionych w umysłowej reprezentacji danej osoby. Przeprowadzający badania skomentował pytanie, zwracając uwagę na kluczową kwestię asocjacji, jakie wywołują określone hasła w umysłach słuchaczy i studentów. Zaznaczono, iż osoby biorące udział w badaniu mogą podzielić się kilkoma skojarzeniami odnośnie danego pojęcia. Wszystkie odpowiedzi, niezależnie czy była jedna, czy kilka (przeważnie mieściły się w one zakresie od jednej do trzech), zostały odnotowane przez prowadzące badanie.

Ankieta została opracowana w języku polskim oraz wymagała podstawowej znajomości języka polskiego (poproszono, by odpowiedzi były udzielane właśnie w tym języku). Czas badania nie był specjalnie ograniczony, a odpowiedzi formułowano przez okres od kilkunastu do kilkudziesięciu minut.

Celem badań było pozyskanie informacji na temat językowego obrazu świata w kontekście rudymenarnych pojęć, które wiążą się z otaczającą człowieka rzeczywistością. W obrębie porządku natury zapytano więc o żywioły (ogień, woda, ziemia, powietrze) oraz elementy przyrody ożywionej: człowiek, zwierzę, drzewo.

Powstanie niniejszej monografii dyktowane było zwykłą ciekawością poznawczą oraz próbą odpowiedzi na pytania:

- a/ na ile obraz świata utrwalony w języku łączy i odróżnia Polaków, Białorusinów oraz Ukraińców?
- b/ w jaki sposób i dlaczego hasła (pojęcia) z ankiety zyskują taką a nie inną obudowę asocjacyjną (co może wpływać na dobór tych skojarzeń – np. kultura medialna, prywatne doświadczenia, stosunki społeczno-polityczne etc.)?
- c/ na ile odpowiedzi odsyłają do pewnej archetypicznej struktury doświadczeń ogólnoludzkich?
- d/ jakie części mowy pojawiają się w odpowiedziach i w jakich proporcjach?
- e/ jak JOS wygląda w lustrze statystyki?

f/ gdzie i w jakim zakresie ujawniają się zbieżności i różnice w prezentowanych skojarzeniach?

Autor żywi nadzieję, że książka umożliwi dostęp do zasobu aktualnych skojarzeń młodej generacji użytkowników polszczyzny oraz będzie wsparciem dla nauczycieli języka polskiego jako obcego podczas przygotowywania ćwiczeń czy kart pracy. Szczególnie przydatna może być wysoka frekwencyjność określonych asocjacji, co daje wgląd nauczycielowi w naturalną sieć skojarzeń językowych, ale też kulturowych poszczególnych grup słuchaczy i studentów.

Kilka uwag o językowym obrazie świata

Badania nad językowym obrazem świata (JOS) mają na świecie swoją ugruntowaną tradycję¹. W Polsce tego rodzaju badania w sposób szczególny rozwijane są na

¹ Jak pisał Jerzy Bartmiński: „Pojęcie językowego obrazu świata ma wieloletnią historię i złożony rodowód. Wywodzone od etnolingwistów amerykańskich, Sapira i Whorfa – ich słynnej hipotezy znanej pod mianem „relatywizmu językowego[...]”. Uczony dowodził powiązań z koncepcjami lingwistycznymi Wilhelma von Humboldta oraz Leona Weisgberga, wskazując jednocześnie na ślady tego rodzaju myślenia w dziełach pisarzy oświecenia, a nawet filozofii antycznej (toposy – *loci communes* w *Retoryce* Arystotelesa). Por. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006, s. 11. Por. też: I. Kurcz, *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa 2000, s. 160-175; A. Pajdzińska, *My, to znaczy...* (z badań językowego obrazu świata), „Teksty Drugie” 2001, 1, s. 33-34.

Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i kojarzą się przede wszystkim z osiągnięciami prof. Jerzego Bartmińskiego (zm. 7 II 2022). Wśród tomów zbiorowych uwagę zwraca „Czerwona Seria” IFP UMCS². Z bogatej literatury przedmiotu należy wymienić też prace m.in. Anny Wierzbickiej, Janusza Anusiewicza, Renaty Grzegorzczukowej czy Ryszarda Tokarskiego³.

W książce *Językowe podstawy obrazu świata* Jerzy Bartmiński podkreślał, iż JOS „[...] jest zawartą w języku, różnie zwerbalizowaną interpretacją rzeczywi-

² Por. *Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i sąsiadów*, Lublin 2012, t. 1; Lublin 2014, t. 2: *Wokół europejskiej aksjofery*, red. J. Bartmiński, I. Bieleńska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska; Lublin 2014, t. 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*; Lublin 2018, t. 4: *Słownik językowy, leksykon, encyklopedia w programie badań porównawczych*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka; Lublin 2019, t. 5: *Koncepty i ich profilowanie*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Pazio-Wlazłowska; Lublin 2019, t. 6: *Jedność w różnorodności: wokół słowiańskiej aksjofery*, red. red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Pazio-Wlazłowska.

³ Zob. A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999; J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995; R. Grzegorzczukowa, *Pojęcie językowego obrazu świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 39-46; R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995.

stości dającą się ująć w postaci zespołu sądów o świecie. Mogą to być sądy »utrwalone«, czyli mające oparcie w samej materii języka, a więc gramatyce, słownictwie, w kliszowanych tekstach (np. przysłówiach), ale także sądy presuponowane, tj. implikowane przez formy językowe, utrwalone na poziomie społecznej wiedzy, przekonań, mitów i rytuałów”⁴. Uczony zaznaczał jednocześnie, że JOS nie jest jednoznacznie definiowany przez językoznawców, jak też podkreślał, iż jest on „interpretacją rzeczywistości” i posiada walor „praktyczności” czy użyteczności w codziennym komunikowaniu się⁵. Ponadto „[...] pojęcie JOS pozwala poprzez analizę danych językowych docierać do sposobów postrzegania i konceptualizacji świata przez człowieka, do psychospołecznych mechanizmów kategoryzacji zjawisk, a więc poznawać mentalność mówiących”⁶.

Na komponent kulturowy w językowym obrazie świata zwracali uwagę badacze związani z Uniwersyte-tem Wrocławskim. Jak badać JOSiK pytali m.in. Janusz Anusiewicz, Anna Dąbrowska i Michael Fleischer, stwierdzając, że badacze szczególnie chętnie wybierali

⁴ J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, dz. cyt., s. 12.

⁵ Tamże, s. 14.

⁶ Tamże, s. 15. Por. też: J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007, s. 12.

jako obiekt badań leksykę⁷. Podkreślili także, iż istotnym polem badawczym dla JOS jest semantyka⁸. Wśród podejść badawczych uczeni wyróżnili: „a) metody materiałowo-ilościowe (na przykład statystyczne); b) metody badania konkretyzacji odbiorczych i konstrukcji komunikatów; c) metody ankietowe różnego stopnia złożoności; d) metody dyskursywno-analityczne na konkretnym materiale; e) metody w ramach archeologii dyskursów, tzn. rekonstrukcja dyskursów oraz językowych i kulturowych obrazów świata na materiale historycznym”⁹. Ponadto w obrębie „kompleksów metodycznych” wskazali m.in. na „metody badania asocjacji”, wyróżniając – „metody swobodnej asocjacji” oraz „dyferencjał semantyczny”¹⁰.

Grażyna Habrajska w artykule *Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata* zwróciła uwagę na fakt, iż: „[...] badanie językowego obrazu świata sprowadza się do: 1) określenia, które elementy rzeczywistości są nazywane (a nazywane są tylko te elementy, których wyodrębnienie jest dla danej społeczności przydatne); 2) tworzenie definicji semantycznej, kognitywnej, odtwarzania stereotypu czy

⁷ *Język a kultura*, t. 13: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska i J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 29.

⁸ Tamże, s. 35.

⁹ Tamże, s. 39.

¹⁰ Tamże.

prototypu wyodrębnianego elementu; 3) kategoryzacji czy klasyfikacji tych elementów; i 4) zawartego w języku ich wartościowania”¹¹.

Jak dowodziła Habrajska badania ankietowe mają swe dodatnie i ujemne strony. Przede wszystkim dają szansę na objęcie badaniem licznych grup użytkowników danego języka w kontekście wielości zdarzeń i zjawisk oraz umożliwiają wyzyskanie rozmaitych a zarazem konkretnych danych. Minusem wydaje się ukazanie JOS jedynie określonej grupy osób w danym miejscu i czasie. Ponadto pozyskane dane nie mają charakteru uniwersalnego¹².

Na koniec należy podkreślić, iż badania asocjacyjne mają w Polsce długoletnią tradycję, na co wskazywała Jewgienia Starostina w artykule *Językowy obraz świata w asocjacjach Polaków i Rosjan*¹³. Natomiast *Słownik polskich i serbskich asocjacji jako kulturowy obraz świata* (2006) w opracowaniu Renaty Lebdy świadczy o tym, iż obecne dociekania nad skojarzeniami przesuwają się z pola dociekań psychologów do strefy zainte-

¹¹ G. Habrajska, *Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata*, w: *Językowy obraz świata i kultura*, dz. cyt., s. 73.

¹² Tamże, s. 82.

¹³ J. Starostina, *Językowy obraz świata Polaków i Rosjan*, „Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego” 2014, nr 2, s. 18-31.

WSTĘP

resowań językoznawców¹⁴. W ten nurt wpisuje się niniejsza monografia, która ukazuje różnorodną paletę znaczeń, jakie rzutowane są przez respondentów na powierzchnię ich umysłów.

¹⁴ Tamże, s. 21.

I. Ziemia

Żywioty (ziemia, powietrze, ogień i woda) są głęboko zakorzenione w mentalności ludzi i ujawniają się, m.in. poprzez język czy sztukę, na wielu polach aktywności kulturowej człowieka – od wierzeń religijnych (np. doświadczenia mistyczne), filozofię, aż po myśl estetyczną¹. W sposób przystępny opisał ich funkcjonowanie na gruncie kultury Zenon E. Roskał, zwracając uwagę na określone obszary, w których ujawnił się szczególnie namysł nad ich istotą². Po pierwsze jest to

¹ Por. np. T. Paszkowska, *Żywioty jako środek wyrazu dla doświadczeń duchowych (studium teologiczno-duchowościowe)*, w: *Obrazy i żywioty*, red. M.U. Mazurczak, M. Żak, Lublin 2007, s. 35-52.

² https://www.kul.pl/files/57/encyklopedia/roskal_zywioty.pdf (Z. E. Roskał). (dostęp: 31. 12. 2023). Por. też: P. Ball, *The Elements. A very short introduction*, Oxford 2004.

filozofia przyrody (kosmogonia i kosmologia), która kojarzona jest z postaciami Talesa, Anaksymenesa, Heraklita, Ksenofanesa czy Empedoklesa. Każdy z nich upatrywał pierwszej przasady czy przyczyny wszelkich bytów w jednym z tych pierwotnych składników – Tales (woda), Anaksymenes (powietrze), Heraklit (ogień), Ksenofanes (ziemia), Empedokles (żywioły). Namysł nad tymi podstawowymi elementami struktury świata ujawnia się też w refleksji Platona i Arystotelesa. Pierwszy z nich rozwinął myśl pitagorejską dotyczącą „geometryzacji żywiołów”³, natomiast drugi określił nimi (dodając jeszcze eter) „przyczynę materialną bytu”⁴. Obecność refleksji na temat żywiołów obserwować można też czasach średniowiecza oraz w wieku XV i XVI, a także ujawnia się ona we współczesnych koncepcjach ezoterycznych⁵. Na gruncie myśli psychologicz-

³ Por. https://www.kul.pl/files/57/encyklopedia/roskal_zywioly.pdf (Z. E. Roskal, s. 2). „Według Platona żywiołowi ziemi odpowiada sześcian (heksaedr), powietrza – ośmiościan foremny (oktaedr), wody – dwudziestościan foremny (ikosaedr) i ognia – czworościan foremny (tetraedr). Piątej bryle foremnej – dwunastościanowi foremnemu (dodekaedr) miała odpowiadać struktura wszechświata”.

⁴ Tamże, s. 3.

⁵ Tamże, s. 7.

no-estetycznej rozwinął ją w ubiegłym stuleciu Gaston Bachelard⁶.

Ziemia to wieloznaczny symbol, który kojarzony jest na gruncie kulturowym przede wszystkim z pierwiastkiem żeńskim, oznaczając m.in. płodność, śmierć czy odrodzenie⁷. W obrębie wierzeń antycznych „Matka Ziemia” była prabóstwem, przyczyną każdego życia, a jej rodność unaoczniały dawne boginie płodności (Demeter, Ceres)⁸. Na gruncie chrześcijańskim „Ziemią jest święta Maryja z naszej ziemi, z naszego nasienia, z tej gliny, z tego mułu, z Adama [...]”⁹. Kulturowe skojarzenia z Ziemią odsyłają również do pojęcia ojczyzny, „ziemi obiecanej”, wartościowych ludzi, którzy są „solą ziemi”, bogactwa, idyllicznych miejsc („raj ziemski”) czy „krajny mlekiem i miodem płynącej”. Z drugiej strony w tych utrwalonych przez tradycję znaczeniach

⁶ Por. np. G. Bachelard, *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*, oprac. H. Chudak, przeł. H. Chudak, A. Tatarkiewicz, przedm. J. Błoński, Warszawa 1975.

⁷ Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2001, s. 500. W polskiej kulturze ludowej ziemia „Jest wrażliwa moralnie i gwarantuje ład moralny w świecie ludzkim”. Por. J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*, Lublin 2007, s. 151.

⁸ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, wyd. II, Warszawa 2001, s. 79-81.

⁹ Tamże, s. 81.

ujawnia się obraz Ziemi jałowej, nieprzyjaznej i niebezpiecznej (np. trzęsienia ziemi)¹⁰.

A/ Ziemia, 60 skojarzeń (Polacy)

Mając na uwadze fakt tej niezwykle złożonej palety znaczeń związanych z Ziemią, odpowiedzi ankietowanych należało umieścić w tym szerokim kontekście kulturowym. W przypadku skojarzeń Polaków, którzy od urodzenia posługują się polszczyzną dominowały hasła akcentujące skojarzenia związane z podłożem: *gleba* [2], *piach* [2], *grunt*, *błoto*, *torf*, *powierzchnia*, *twarda*, *coś po czym stąpom*, *podstawa*, *fundament*, *sucha*, *zimna*, które odsyłają do struktury obiektu występującego w postaci sypkiej, utwardzonej lub rozmiękczonej, a jednocześnie chłodnej. Druga dominująca grupa uwypukliła przede wszystkim krąg skojarzeń związanych ze światem flory, a zwłaszcza z uprawą rolną. Są to rzeczowniki: *rośliny* [3]¹¹, *ogród* [2], *trawa* [2], *plony*, *plody rolne*, *rolnictwo*, *orka*, *siew*, a także zestawienie *pielęgnacja roślin*. Tożsamą liczbę skojarzeń zyskały rzeczownik *życie* [5] i związany z nim przymiotnik *życiodajny* oraz określenie rodem z astronomii – *planeta*. Cztery odpowiedzi uzyskały

¹⁰ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, dz. cyt., s. 500-502.

¹¹ W nawiasie kwadratowym podaje się konkretną liczbę oznaczającą frekwencję danego wyrazu pośród odpowiedzi.

wyrazy: *dom* [2], *domy*, *rodzina* oraz po trzy: *brud* [2] i *brudne dłonie*, a także *natura* [2], *przyroda*. Należy podkreślić, że skojarzenie Ziemi z *rodziną* wiąże się, jak wolno sądzić, z mającym długi rodowód określeniem *ziemia rodzinna* (*ojcowizna*, *ojczyzna*).

Jedynie dwukrotnie związano Ziemię z określeniami *żywiół* oraz *miejsce*. Frapujący wydaje się tu drugi rzeczownik kojarzony z kolokacją: *miejsce na Ziemi* (*mieć swoje miejsce na Ziemi*). Wśród pojedynczych odpowiedzi pojawiły się przymiotniki: *obiecana*, *zielona*. Pierwszy wiąże się z frazeologizmem „ziemia obiecana”, który odsyła zarówno do *Pisma Świętego* (np. Wj 23,31), jak też wskazuje na tytuł powieści Władysława S. Reymonta. Wśród odpowiedzi zwraca uwagę określenie *Matka Ziemia*, które wskazuje na żywą obecność utartych kulturowo znaczeń w mentalności wybranych respondentów.

Pośród innych pojedynczych odpowiedzi pojawiły się hasła: *ścieżka*, *ratunek*, *uziemiaenie* czy *rodzina*. Uwagę zwraca rzeczownik *ratunek*, który odsyła do zagrożeń (np. klimatycznych), na jakie narażona jest błękitna planeta, a także wieloznaczne słowo *uziemiaenie* (termin z kręgu elektrotechniki), które używane jest również w znaczeniu – ograniczyć swobodę działania komuś.

I. ZIEMIA

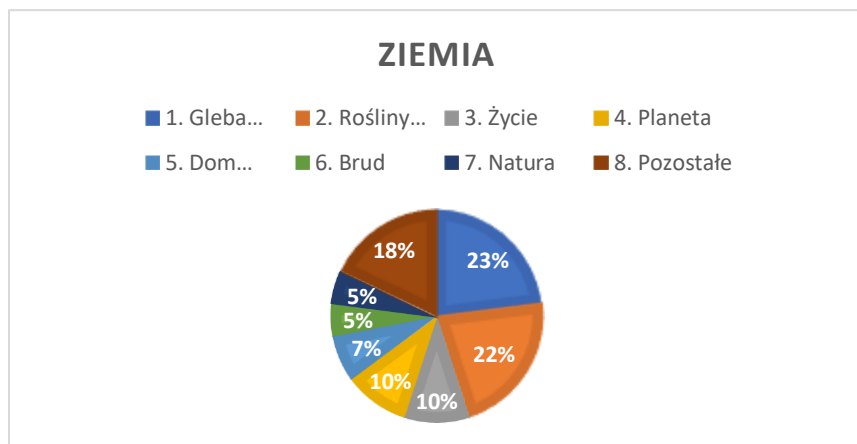
Lp.	Ziemia – asocjacje (Polska)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Gleba [2], piach [2], grunt, błoto, torf, powierzchnia, twarda, coś po czym stąpam, podstawa, fundament, sucha, zimna	14 skojarzeń / 23,33 %
2.	Rośliny [3], ogród [2], trawa [2], plony, płody rolne, rolnic- two, orka, siew, pie- legnacja roślin	13 skojarzeń / 21,66 %
3.	Życie [5], życiodajna	6 skojarzeń / 10,00 %
4.	Planeta	6 skojarzeń / 10,00 %
5.	Dom [2], domy, ro- dzina	4 skojarzenia / 6,66 %
6.	Brud [2], brudne dło- nie	3 skojarzenia / 5,00 %
7.	Natura [2], przyroda	3 skojarzenia / 5,00 %
8.	Żywiół	2 skojarzenia / 3,33 %
9.	Miejsce	2 skojarzenia / 3,33 %
10.	Obiecana	1 skojarzenie / 1,66 %
11.	Ścieżka	1 skojarzenie / 1,66 %
12.	Deszcz	1 skojarzenie / 1,66 %
13.	Matka Ziemia	1 skojarzenie / 1,66 %

I. ZIEMIA

14.	Zielona	1 skojarzenie / 1,66 %
15.	Ratunek	1 skojarzenie / 1,66 %
16.	Uziemienie	1 skojarzenie / 1,66 %

Tabela nr 1 (Ziemia, Polacy)

Tabela pokazuje wartość liczbową i procentową skojarzeń. Warto w tym miejscu odnotować, iż pośród odpowiedzi przeważają rzeczowniki konkretne. Wśród podanych haseł dominują dwa pola: a/ gleba (podłoże) oraz jego jakość i właściwości oraz b/ świat roślin, płodów rolnych czy sztuki ogrodniczej. Może zaskakiwać brak przymiotników typu *błękitny*, zwłaszcza, że o Ziemi mówi się niekiedy „błękitna planeta”.



Wykres nr 1 (Ziemia, Polacy)¹²

¹² Dane zamieszczone w wykresach w niniejszej monografii podawane są w zaokrągleniu.

W zaokrąglonych wartościach wykres unaocznia procentowy rozkład poszczególnych odpowiedzi. Pożyteczne poznawczo wydaje się zwrócenie uwagi przede wszystkim na pierwsze cztery pola, które *Ziemi* przyporządkowują zwłaszcza cechy rodności czy życiodajności, jak też wskazują na jej namacalną strukturę (podłoże o zróżnicowanej twardości i niskiej temperaturze) oraz usytuowanie w kosmosie jako jednej z planet Układu Słonecznego.

B/ Ziemia, 48 skojarzeń (Białorusini)

W przypadku odpowiedzi osób z Białorusi widać dominację skojarzeń ze światem flory, agrokulturą czy żywnością. Ziemia to przede wszystkim ogród [6], a zatem miejsce, gdzie uprawiane są *rośliny* [2] służące konsumpcji, jak np. *ziemniaki*, ale też takie (mowa o *kwiatach*), które wywołują doznania ściśle estetyczne. Poza tym kojarzy się ona z *trawą*, *trawnikiem*, ale i *pracą na wsi*, a nawet *chlebem*.

Na dalszych miejscach uplasowały się asocjacje związane z *planetą* oraz *glebą* i jej właściwościami (po 6 skojarzeń), a także *życie* [5]. Wśród odpowiedzi pojawiły się również określenia jak *dom* [2] czy *ojczyzna*, a także *świat* [3]. Poza tym ziemia skojarzona została z *brudem* [2] oraz małymi zwierzętami (stawonogi, bezkręgowce) – *insekty*, *robaki*. Wśród pojedynczych

I. ZIEMIA

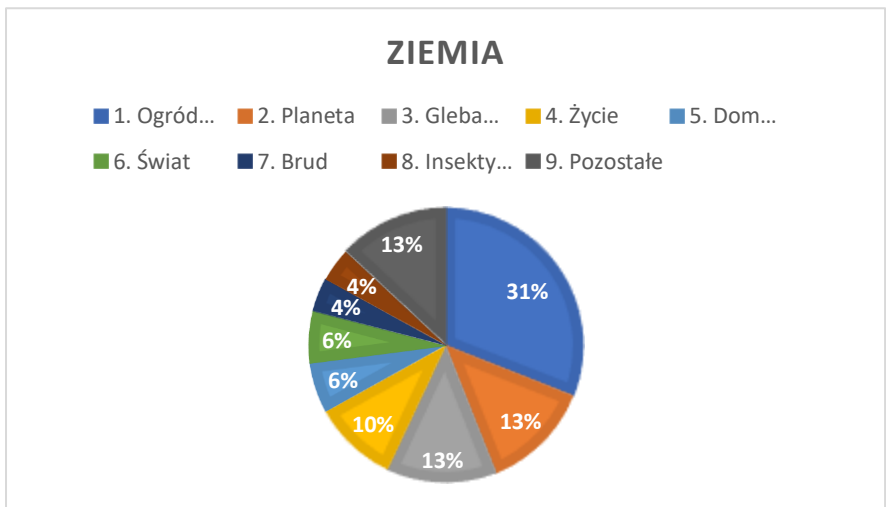
odpowiedzi pojawiły się: *natura, wojna, ludzie, dużo, wszędzie czy zieleni.*

Lp.	Ziemia – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbową i procentową
1.	Ogród [6], roślina [2], praca na wsi, trawa, trawnik, kwiaty, chleb, żywienie, ziemniaki	15 skojarzeń / 31,25 %
2.	Planeta	6 skojarzeń / 12,50 %
3	Gleba, zimna, chłodna, kruchość, twardość, wilgoć	6 skojarzeń / 12,50 %
4.	Życie	5 skojarzeń / 10,41 %
5.	Dom [2], ojczyzna	3 skojarzenia / 6,25 %
6.	Świat	3 skojarzenia / 6,25 %
7.	Brud	2 skojarzenia / 4,16 %
8.	Insekty, robaczki	2 skojarzenia / 4,16 %
9.	Natura	1 skojarzenie / 2,08 %
10.	Wojna	1 skojarzenie / 2,08 %
11.	Ludzie	1 skojarzenie / 2,08 %
12.	Dużo	1 skojarzenie / 2,08 %
13.	Wszędzie	1 skojarzenie / 2,08 %
14.	Zieleni	1 skojarzenie / 2,08 %

Tabela nr 2 (Ziemia, Białorusini)

I. ZIEMIA

Należy podkreślić, iż wśród wypisanych asocjacji nie pojawiło się określenie *żywiot*. Wśród odpowiedzi Białorusinów – podobnie jak w odpowiedziach Polaków – dominowały rzeczowniki konkretne. Odnotować trzeba też brak przymiotników. Pojawił się natomiast liczebnik (*dużo*) oraz zaimek (*wszędzie*).



Wykres nr 2 (Ziemia, Białorusini)

Wykres oraz tabela pokazują wyraźną dominację skojarzeń z trzema polami znaczeniowymi: a/ świat flory, dary natury czy pożywienie, b/ planeta, czyli ciało niebieskie (termin astronomiczny), c/ gleba oraz jej cechy.

C/ Ziemia, 47 skojarzeń (Ukraińcy)

Osoby z Ukrainy zdecydowanie kojarzą Ziemię z uprawą rolną, żyznością (pojawił się w ankietach przymiotnik *plodny*, a także *bogactwo*) oraz pokarmem. Wśród odpowiedzi dominuje *ogród* [6] (jako miejsce obfitości), a także konkretne rośliny jadalne: *ziemniaki* [3] czy *pomidor*. Poza tym pojawiają się określenia ogólne: *rośliny* [2], *owoce*, *warzywa*, ale też *zboże*. Do konsumpcji płodów rolnych odsyła czasownik *jeść* oraz rzeczownik *żywność*. Ponadto ziemia to także *działka* czy *pole*.

Wielokrotnie w ankietach pojawił się przymiotnik *czarna* [5] (po wyrazie *ogród* jest to najczęściej pojawiające się określenie), które odsyła do urodzajności, a zatem wysokiej, z punktu widzenia rolnika czy działkowca, jakości gleby. Poza tym ziemia jest *twarda*, *mięka*, odznacza się wyższą temperaturą (przysłówek *ciepło*) oraz bywa rozmiękła i grzaska (*bagno*).

Stosunkowo często Ukraińcy myślą w kontekście tytułowego hasła o *domu* [2], *wspólnym domu*, *rodzinie* oraz własności (zaimek – *moja*). Pośród odpowiedzi odnaleźć też można skojarzenia astronomiczne – *planeta* [2], a także określenia, jak *nieskończoność*, *przestrzeń* czy też odsyłające do jej kształtu – *kółko*. Pojedyncze odpowiedzi to: *bieg*, *łopata*, *pokój*, *przeziębienie*, *sprzedaż* oraz *zielona*. Uwagę zwraca szczególnie połą-

I. ZIEMIA

czenie Ziemi i pokoju (przeciwieństwa wojny). W języku polskim określenie „pokój na Ziemi” pojawia się w dawnej kolędzie polskiej *Przybieżeli do Betlejem pasterze*. Tekst utworu odsyła do *Biblii*, a zwłaszcza *Nowego Testamentu*, gdzie można przeczytać: „Chwała Bogu na wysokościach, a na ziemi pokój ludziom jego upodobania” (Łk 2,12).

Lp.	Ziemia – asocjacje (Ukraina)	Wartość liczbową i procentową
1.	Ogród [6], ziemniaki [3], rośliny [2], działka, jeść, kwiaty, owoce, płodna, pole, pomidor, warzywa, zboże, żywność	21 skojarzeń / 44,68 %
2.	Czarna [5], bagno, miękka, twarda, ciepło	9 skojarzeń / 10,63 %
3.	Dom [2], wspólny dom, rodzina	4 skojarzenia / 8,51 %
4.	Planeta	2 skojarzenia / 4,25 %
5.	Nieskończoność, przestrzeń	2 skojarzenia / 4,25 %
5.	Bieg	1 skojarzenie / 2,12 %
6.	Bogactwo	1 skojarzenie / 2,12 %
7.	Kółko	1 skojarzenie / 2,12 %

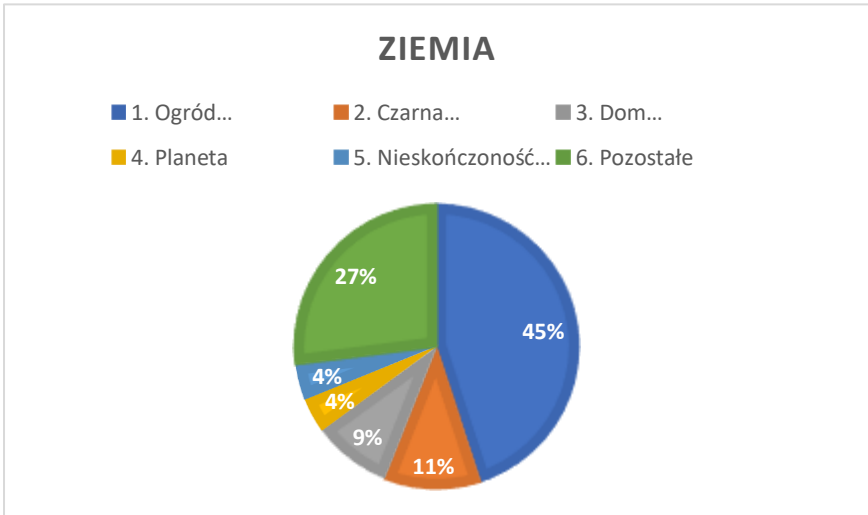
I. ZIEMIA

8.	Łopata	1 skojarzenie / 2,12 %
9.	Moja	1 skojarzenie / 2,12 %
10.	Pokój	1 skojarzenie / 2,12 %
11.	Przeziębienie	1 skojarzenie / 2,12 %
12.	Sprzedaż	1 skojarzenie / 2,12 %
13.	Zielona	1 skojarzenie / 2,12 %

Tabela nr 3 (Ziemia, Ukraińcy)

Ukraińcy widzą Ziemię w optyce przede wszystkim gospodarczej. Jest ona *żywna* i *plodna*, dająca ludziom pożywienie i bogactwo. Wydaje się, że w tym też kontekście należy umieścić epitet *czarna*. Istotna jest również jej percepcja jako *domu*, a zatem miejsca gdzie przebywa *rodzina*.

I. ZIEMIA



Wykres nr 3 (Ziemia, Ukraińcy)

Wykres unaocznia zdecydowaną przewagę asocjacji związanych z uprawą rolną, praktycznymi właściwościami gleby oraz domem. Wśród odpowiedzi osób z Ukrainy pojawiają się nie tylko rzeczowniki, ale też przymiotniki (*miękką, twardą, płodną*), a także czasownik (*jeść*) i zaimek (*moja*).

Podsumowując niniejszy rozdział należy podkreślić, iż wiodące frekwencyjnie odpowiedzi są w przeważającej mierze tożsame, choć zmienia się ich kolejność w poszczególnych podgrupach. I tak w przypadku Białorusinów i Ukraińców pierwszą pozycję zajmują skojarzenia związane z *ogrodem*, uprawą i *roślinami*,

a w przypadku Polaków zwyciężają, ale nieznacznie, asocjacje powiązane z *glebą*, jej właściwościami czy strukturą – to pole skojarzeń sytuuje się też wysoko w grupie Białorusinów i Ukraińców (odpowiednio trzecie i drugie miejsce).

Dość wysoko w hierarchii odpowiedzi mieści się hasło *planeta* (tożsama czwarta pozycja wśród Polaków i Ukraińców oraz wysoka druga pozycja pośród osób z Białorusi). Polacy i Białorusini często kojarzą Ziemię z *życiem* (trzecie i czwarte miejsce wśród skojarzeń), natomiast to określenie nie pojawia się w odpowiedziach Ukraińców. Wykresy i tabele pokazują, że dla Białorusinów, Polaków i Ukraińców istotne jest w kontekście tytułowego hasła pojęcie *domu* (piąta pozycja wśród obywateli Polski i Białorusi oraz wysoka trzecia wśród Ukraińców).

Z Ziemią wiąże się też skojarzenie z *brudem* (szósta i siódma pozycja wśród Polaków i Białorusinów), które nie występuje natomiast w odpowiedziach Ukraińców. Może zaskakiwać, że skojarzenie Ziemi z *żywiołem* pojawia się tylko pośród Polaków. Być może jest to związane z ograniczoną znajomością polskiej leksyki w tym zakresie. Należy jednak podkreślić, iż w kontekście tytułowego hasła jest więcej zbieżności niż różnic między poszczególnymi grupami, co świadczy o dość jednorodnym postrzeganiu świata w tym zakresie przez ankietowanych.

II. Powietrze

Powietrze to żywioł, który wzbudza wielość skojarzeń w umysłach ludzkich. To symbol m.in. wieczności, duszy czy wolności¹. W tradycji judeochrześcijańskiej powietrze i wiatr wiążą się ściśle z Bożą obecnością i działaniem. Jest też ono synonimem kary i cierpienia, ale również odsyła do „Bożego tchnienia życia”². Współcześnie powietrze (podobnie jak woda i ziemia) traktowane jest ze szczególną troską w związku z problemem zanieczyszczenia środowiska oraz jego wpływu na zdrowie ludzi czy zwierząt. Zagadnienie obecności

¹ Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, dz. cyt., s. 335.

² Zob. D. Forstner, *Świat symboli chrześcijańskiej. Leksykon*, dz. cyt., s. 71.

gazów cieplarnianych w atmosferze to temat dziś szczególnie obecny w życiu społeczno-politycznym³.

A/ Powietrze, 54 skojarzenia (Polacy)

Powietrze w ankietach respondentów z Polski układa się w kilka zasadniczych grup skojarzeniowych. Odpowiedzi pokazują, iż powietrze jest też całością, która złożona jest z wielu elementów, jest mieszaniną gazów [2] czy też lotnym skupieniem materii *gaz* [2]. Jego najważniejszym komponentem jest *azot* oraz *tlen* [5]. Kojarzy się też z *oddychaniem* [2] i *oddechem* [5], a także *wiatrem* [4], *lekkością* [2], *ulotnością* i *bezbarnością*.

Wśród odpowiedzi dominowały też hasła: *świeże* [6], *świeżość* [4] i *czyste* [3]. Kolokacja „świeże powietrze” jest rozpowszechniona w języku polskim. Wychodzi się na „świeże powietrze” (tzn. na zewnątrz, na dwór) czy też wpuszcza się je do zamkniętych wcześniej pomieszczeń, by je przewietrzyć. Brak „świeżego powietrza” (czystego, bogatego w tlen) jest dokuczliwy szczególnie w pomieszczeniach zatłoczonych, stąd wyrażenie „brakuje mi świeżego powietrza” lub „brakuje

³ Por. np. <https://www.europarl.europa.eu/topics/pl/article/20180301STO98928/infografika-emisje-gazow-cieplarnianych-w-unii-europejskiej> (dostęp: 31. 12. 2023).

II. POWIETRZE

mi powietrza” (tchu) podczas treningu, zawodów sportowych czy w ogóle wysiłku fizycznego albo też w momencie oświadczenia wysokich temperatur (upał). Niekiedy trzeba wpuścić „świeżego powietrza” – w znaczeniu metaforycznym – np. do instytucji, mając na uwadze fakt, iż wytworzyły się tam pewne szkodliwe społecznie układy czy powiązania. Kolokacja „czyste powietrze” wiąże się dziś przede wszystkim z nośnymi hasłami programów rządowych czy samorządowych, których środki są przeznaczone na termomodernizację budynków, wymianę źródeł ogrzewania na bardziej przyjazne środowisku.

Powietrze bywa *zimne*, ale też *zanieczyszczone* [2], nasycone *smogiem* i *pyłem*, będąc wówczas niebezpiecznym dla zdrowia ludzi i zwierząt. W końcu jest *żywołem* [2], synonimem *życia* [2], ale też zagłady – *trąby powietrzne*, *siła*. Kojarzy się z *Krakowem*, który do czasu cieszył się złą sławą w zakresie jakości powietrza, ale i *wsią*, *przygodą*, *ziemią* czy *zapachem ciepła*.

Lp.	Powietrze – asocjacje (Polska)	Wartość liczbową i procentowa
1.	Tlen [5], gaz [2], gazy [2], lekkość [2], azot, ulotność, bezbarwne	14 skojarzeń / 25,92 %
2.	Świeże [6], świeżość	13 skojarzeń / 24,07 %

II. POWIETRZE

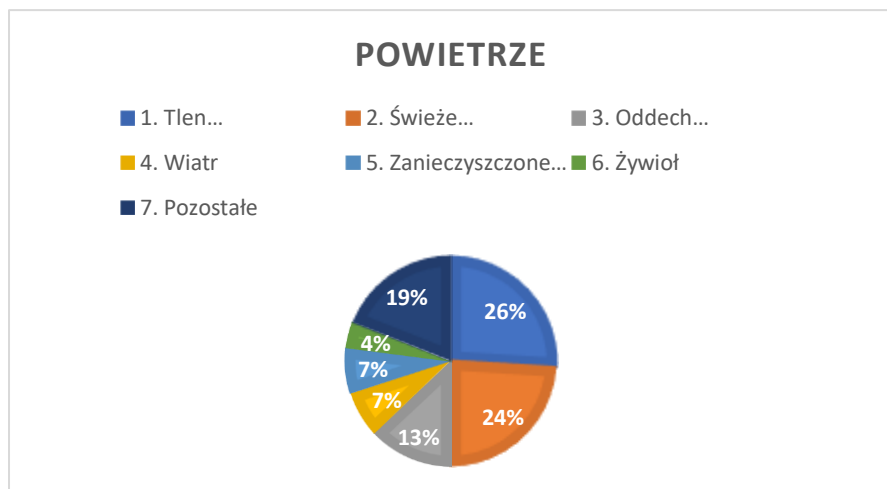
	[4], czyste [3]	
3.	Oddech [5], oddychanie [2]	7 skojarzeń / 12,96 %
4.	Wiatr	4 skojarzenia / 7,40 %
5.	Zanieczyszczone [2], smog, pył	4 skojarzenia / 7,40 %
6.	Żywioł	2 skojarzenia / 3,70 %
7.	Życie	2 skojarzenia / 3,70 %
8.	Trąby powietrzne, siła	2 skojarzenia / 3,70 %
9.	Kraków	1 skojarzenie / 1,85 %
10.	Przygoda	1 skojarzenie / 1,85 %
11.	Wieś	1 skojarzenie / 1,85 %
12.	Zapach ciepła	1 skojarzenie / 1,85 %
13.	Ziemia	1 skojarzenie / 1,85 %
14.	Zimne	1 skojarzenie / 1,85 %

Tabela nr 1 (Powietrze, Polacy)

Tabela pokazuje, iż osoby z Polski najmniej chętnie wskazywały m.in. na konkretne miejsca, gdzie można spotkać się z określoną jakością powietrza (*Kraków, wieś*). Ponadto respondenci używali nie tylko rzeczowników konkretnych, ale też form odprzymiotnikowych, które dookreślają specyfikę powietrza (*świeżość, lekkość, ułotność*). Odnotowuje się również dużą liczbę przymiotników (*czyste, zanieczyszczone, bezbarwne,*

II. POWIETRZE

zimne), co stanowi blisko 13 % pośród wszystkich odpowiedzi.



Wykres nr 1 (Powietrze, Polacy)

Na podstawie wykresu można stwierdzić, iż większość asocjacji skupia się wokół zagadnień związanych z praktycznym wymiarem obecności powietrza w życiu człowieka. Największą frekwencyjnością odznaczają się skojarzenia powiązane z fizykalnym pojmowaniem tego żywiołu jako mieszaniny gazów, przede wszystkim *tlen*u i *azotu*, a także czynnością *oddychania* oraz *oddech*em. Dużą frekwencyjnością cieszyły się określenia związane ze *świeżością* oraz *czystością* powietrza.

B/ Powietrze, 51 skojarzeń (Białorusini)

W ankietach osób z Białorusi najczęściej zjawiały się odpowiedzi odnoszące się do *ekologii*, *czystości* [4], *świeżości* [4] (wariant przymiotnikowy – *świeże* [4]) powietrza oraz jego cech fizykalnych czy obecności ponad ziemią, w przestrzeni wertykalnej: *kosmos*, *atmosfera*, *ciśnienie*, *lekkość*, *tlen* czy *dwutlenek węgla*, a także *góra* czy *chmury*. Odmienne jednak niż respondenci polscy dostrzegają w powietrzu *wolność* [5]. W języku polskim istnieje związek frazeologiczny „powiew wolności”, ale wśród młodego pokolenia nie znalazło ono swego odzwierciedlenia. Wydaje się, że *wolność* w kontekście powietrza występuje na zasadzie pewnego przeciwieństwa wobec „duszenia się”, „braku tchu” i „przestrzeni”.

W mniejszym zakresie niż respondenci polscy odnoszą Białorusini tytułowy żywioł do *oddychania*, a także *brudu* czy *zanieczyszczenia*. Pojawia się natomiast element wiązania powietrza z wypoczynkiem – *morze* [2], *podróż*. Widać również fakt, iż ten element jest dokuczliwy powodując *dyskomfort*, czego znakiem może być rzeczownik *śnieg* oraz przysłówki *chłodno*. Kojarzy się również z siłą: *energia*, *mocne* (tu raczej w znaczeniu mocy, choć niewykluczone, że może odnosić się do „rzeźkości” – chłodu). Pojedyncze odpowiedzi wiążą powietrze z ruchem (*drzewo*, *liście*) oraz *wiatrem* [3],

II. POWIETRZE

a także przebywaniem na zewnątrz budynku – *balkon, ulica*; inne to: *inspiracja, włosy, zapach czy żal*.

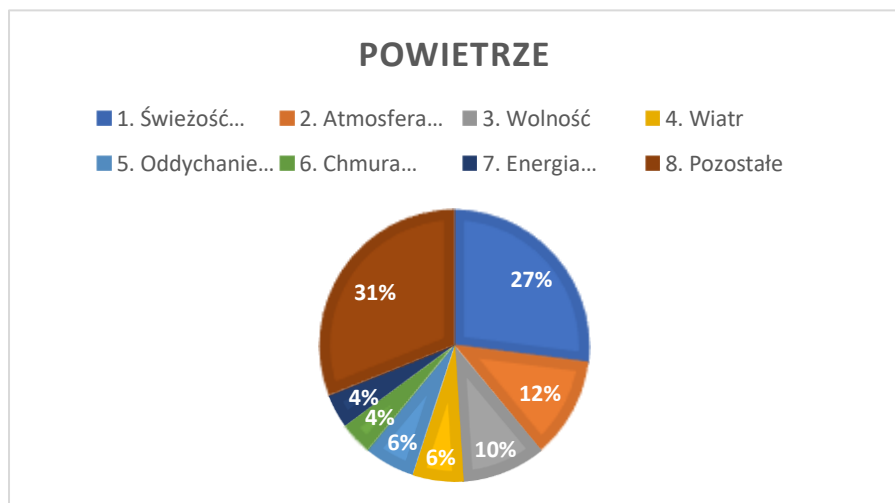
Lp.	Powietrze – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbową i procentową
1.	Świeżość [5], świeże [4], czyste [4], ekologia	14 skojarzeń / 27,45 %
2.	Atmosfera, ciśnienie, kosmos, lekkość, tlen, dwutlenek węgla	6 skojarzeń / 11,76 %
3.	Wolność	5 skojarzeń / 9,80 %
4.	Wiatr	3 skojarzenia / 5,88 %
5.	Oddychanie, oddychać, oddycham	3 skojarzenia / 5,88 %
6.	Chmury, góra	2 skojarzenia / 3,92 %
7.	Energia, mocne	2 skojarzenia / 3,92 %
8.	Brudne, zanieczyszczone	2 skojarzenia / 3,92 %
9.	Morze	2 skojarzenia / 3,92 %
10.	Drzewo, liście	2 skojarzenia / 3,92 %
11.	Śnieg, chłодно	2 skojarzenia / 3,92 %
12.	Balkon, ulica	2 skojarzenia / 3,92 %
13.	Dyskomfort	1 skojarzenie / 1,96 %
14.	Inspiracja	1 skojarzenie / 1,96 %
15.	Podróż	1 skojarzenie / 1,96 %

II. POWIETRZE

16.	Włosy	1 skojarzenie / 1,96 %
17.	Zapach	1 skojarzenie / 1,96 %
18.	Żal	1 skojarzenie / 1,96 %

Tabela nr 2 (Powietrze, Białorusini)

Na podstawie danych z tabeli można pośrednio wnioskować, iż przewagę mają rzeczowniki konkretne. Pojawiły się również czasowniki: *oddychać* (*oddycham*), ale też przymiotniki: *mocne*, *brudne*, *zanieczyszczone* oraz przysłówki *chłodno*. Ponadto warto podkreślić, iż powietrze wiąże się w tych odpowiedziach z samopoczuciem (*dyskomfort*, *żał*, *chłodno*).



Wykres nr 2 (Powietrze, Białorusini)

II. POWIETRZE

Na podstawie danych można stwierdzić, iż Białorusini – podobnie jak Polacy – kojarzą powietrze z jego właściwościami chemiczno-fizykalnymi oraz cechami *czystości* czy *świeżości*. Frapująca wydaje się wysoka pozycja skojarzenia *wolność*, które nie występuje pośród odpowiedzi respondentów z Polski.

C/ Powietrze, 47 skojarzeń (Ukraińcy)

Osoby z Ukrainy kojarzą powietrze, podobnie jak dwie powyższe grupy, ze *świeżością* [3] (wariant przymiotnikowy *świeże* [8]) oraz *czystością* czy też określeniem *czyste* [6]). Odmienne jednak od Białorusinów wiąże powietrze z hasłem *życie* [6], które także wśród Polaków pojawia się jedynie dwukrotnie. Wysoko sytuuje się pośród wszystkich odpowiedzi krąg semantyczny związany z właściwościami chemiczno-fizykalnymi powietrza – *tlen* [2], *chemia*, *lekkość*, *niewidome* (zapewne w znaczeniu „niewidoczne”). Analogicznie jak Polacy, i w mniejszym stopniu Białorusini, w polu asocjacyjnym Ukraińców zjawiają się hasła ukazujące problem zanieczyszczenia powietrza – *brudny*, *smog*, *zaskurzone*, a także jego właściwości danych w doznaniach sensualnych (*chłodne*, *ciepłe*, *wilgotne*). Posiada ono również swój *zapach* czy *woń*. Podobnie jak osoby z Białorusi, ale przeciwnie niż respondenci polscy,

II. POWIETRZE

mieszkańcy Ukrainy kojarzą powietrze z *morzami* oraz *oceanami*. Ponadto powietrze nasuwa odniesienie do *przyrody*, *gór*, *otoczenia* czy *wioski*, gdzie kontakt z nim ma szczególny charakter, wiążąc się np. wypoczynkiem oraz wyprawą poza miasto. Inne odnoszą powietrze do zagrożeń, jak *tornado* (gwałtowny wirujący wiatr), ale też *marzenia*, które Gaston Bachelard umieścił „pod znakiem anima”⁴.

Lp.	Powietrze – asocjacje (Ukraina)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Świeże [8], świeżość [3], czyste [6], czystość	18 skojarzeń / 38,29 %
2.	Życie	6 skojarzeń / 12,76 %
3.	Tlen [2], chemia, lekkość, niewidome	5 skojarzeń / 10,63 %
4.	Brudny, smog, zakurzone	3 skojarzenia / 6,38 %
5.	Chłodne, ciepłe, wilgotne	3 skojarzenia / 6,38 %
6.	Morza, oceany	2 skojarzenia / 4,25 %
7.	Przyroda	2 skojarzenia / 4,25 %
8.	Zapach, woń	2 skojarzenia / 4,25 %

⁴ G. Bachelard, *Poetyka marzenia*, oprac. L. Brogowski, Gdańsk 1998, s. 74.

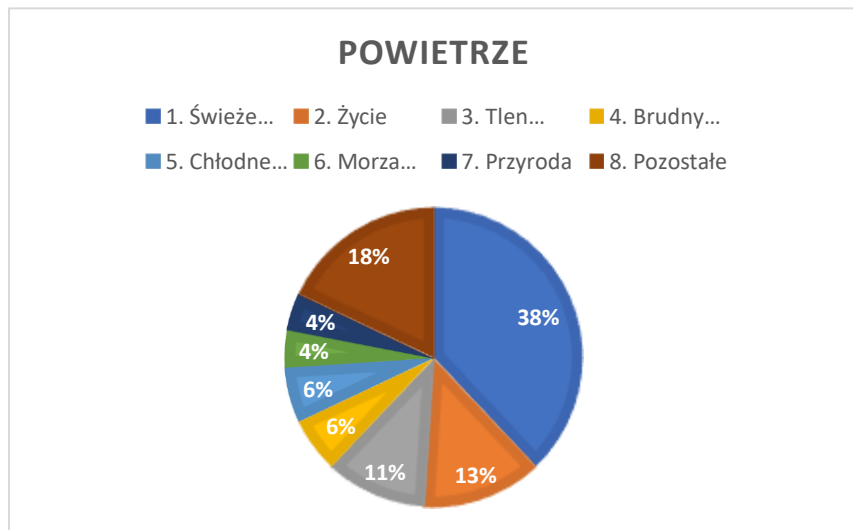
II. POWIETRZE

9.	Góry	1 skojarzenie / 2,12 %
10.	Marzenie	1 skojarzenie / 2,12 %
11.	Otoczenia	1 skojarzenie / 2,12 %
12.	Tornado	1 skojarzenie / 2,12 %
13.	Wioska	1 skojarzenie / 2,12 %
14.	Wolność	1 skojarzenie / 2,12 %

Tabela nr 3 (Powietrze, Ukraińcy)

Tabela pokazuje, iż wśród odpowiedzi dominują rzeczowniki, pośród których zjawiają się również te o charakterze abstrakcyjnym, np. *wolność*, *marzenie*. Poza tym należy wskazać na wielość przymiotników, które stanowią około 40 % spośród wszystkich haseł. Trzeba też odnotować pojawienie się (choć w nierównie mniejszym stopniu niż u Białorusinów) rzeczownika *wolność*.

II. POWIETRZE



Wykres nr 3 (Powietrze, Ukraińcy)

Wykres ujawnia, iż zdecydowanie wśród osób z Ukrainy powietrze kojarzone jest ze *świeżością* oraz *czystością*. W rankingu skojarzeń wysoko natomiast umiejscowione zostało hasło *życie*, co jest zasadniczą odmiennością w kontekście odpowiedzi respondentów polskich i białoruskich.

Na koniec należy zaznaczyć, iż powietrze zyskuje wspólny mianownik w odpowiedziach poszczególnych grup, które akcentują przede wszystkim jego jakość, a zwłaszcza *świeżość*. Zastanawiającą odmiennością jest na przykład wystąpienie asocjacji *wolność* w ankietach Białorusinów oraz, w mniej-

II. POWIETRZE

szym stopniu, Ukraińców. Skojarzenie to nie pojawia się w odpowiedziach osób z Polski.

III. Ogień

Ogień to żywioł, który w kulturze znajduje szczególnie wiele odniesień do sfery *sacrum*¹, kojarzony jest bowiem m.in. z wiecznością, Słońcem czy Bogiem-Stworzycielem². „Ogień jest elementem najbardziej żywym, najczystszym, najdelikatniejszym i najbardziej skutecznym pośród tak zwanych żywiołów znanych starożytności, źródłem światła i ciepła [...]. Ogień jest nieodzowny dla życia ludzkiego. Nie można go ani zmieszać z czymkolwiek, ani czymkolwiek zanieczy-

¹ O sferze *sacrum* w kulturze por. m.in. M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, przeł. S. Tokarski, Warszawa 1997, t. 1, s. 1.

² Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, dz. cyt., s. 265.

ścić”³. Żywioł ten ma również swoje groźne odbicie, będąc obok powietrza (dawniej kojarzonego też z zarazą – „morowe powietrze”), przedmiotem błagalnych suplikacji (*trisagion*).

Polacy kojarzą ogień przede wszystkim z ciepłem [11] (*ciepłe, ciepły*), które posiada w języku polskim wiele pozytywnych konotacji, tu w znaczeniu chroniący przed chłodem. Ogień kojarzy się również z katastrofą, czyli pożarem [9], ale też ze źródłem czy miejscem jego powstawania: *ognisko* [3], *stos* [2], *kominek*, *piec*, *świeca*. Jest też określany jako żywioł [7] (*notabene* o wiele częściej niż ziemia i powietrze), przynosząc skojarzenia z *gorącem* (*gorący* [5]), *płomieniami* [2], *płomieniem* czy czasownikiem *pali*. Ogień bywa *niebezpieczny* (*niebezpieczeństwo*), kojarząc się ze stratą a nawet *śmiercią*, ale służy też do przyrządzania posiłków – *grill*, *jedzenie pianki*, *gotowanie*. Ma specyficzną pomarańczowo-czerwoną barwę (*pomarańczowy* [2] *kolor*, *kolor czerwony*), jest też *przyjemny*, *dający życie*, *suchy*. Ponadto kojarzy się ze *światłem*, *dymem* czy *papierosami*, a także przysłówiami, np. *jak po ogień* („wpaść jak po ogień”)⁴.

³ D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, dz. cyt., s. 72.

III. OGIEŃ

A/ Ogień, 65 skojarzeń (Polacy)

Lp.	Ogień – asocjacje (Polska)	Wartość liczbową i procentową
1.	Ciepło [11], ciepłe, ciepły	13 skojarzeń / 20,00 %
2.	Pożar	9 skojarzeń / 13,84 %
3.	Ognisko [3], stos [2], kominek, piec, świeca	8 skojarzeń / 12,30 %
4.	Żywiół	7 skojarzeń / 10,76 %
5.	Gorący [5], gorąco	6 skojarzeń / 9,23 %
6.	Płomienie [2], płomień, pali	4 skojarzenia / 6,15 %
7.	Śmierć, niebezpieczny, niebezpieczeństwo, strata	4 skojarzenia / 6,15 %
8.	Pomarańczowy kolor, kolor czerwony, poma- rańczowy	3 skojarzenia / 4,61 %
9.	Grill, jedzenie pianki, gotowanie	3 skojarzenia / 4,61 %
10.	Światło	2 skojarzenia / 3,07 %
11.	Dający życie	1 skojarzenie / 1,53 %
12.	Dym	1 skojarzenie / 1,53 %

⁴ <https://wsjp.pl/haslo/podglad/42841/ktos-wpadl-jak-po-ogien> (dostęp: 31. 12. 2023).

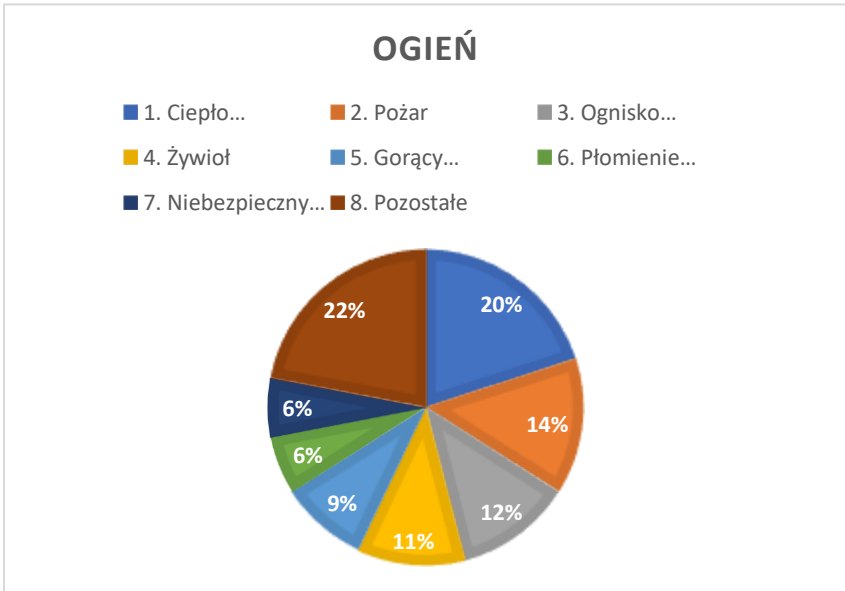
III. OGIEŃ

13.	Jak po ogień	1 skojarzenie / 1,53 %
14.	Papierosy	1 skojarzenie / 1,53 %
15.	Przyjemny	1 skojarzenie / 1,53 %
16.	Suchy	1 skojarzenie / 1,53 %

Tabela nr 1 (Ogień, Polacy)

Tabela unaocznia zróżnicowanie odpowiedzi, pośród których dominują rzeczowniki, ale też pojawiają się przymiotniki (20 %). Rzadko odpowiedzi wiążą się ze sferą frazeologii: *dający życie* (w znaczeniu duchowym, odnoszącym się do rzeczywistości biblijnej) oraz paremii – *jak po ogień* (zjawić się gdzieś na chwilę).

III. OGIEŃ



Wykres nr 1 (Ogień, Polacy)

Powyższy wykres ujawnia fakt, iż ogień przede wszystkim skojarzony został z *ciepłem* (jest to 1/5 spośród wszystkich odpowiedzi). Na dalszych miejscach uplasowały się asocjacje związane z *pożarem* czy też źródłem ognia.

III. OGIEŃ

B/ Ogień, 58 skojarzeń (Białorusini)

Białorusini, analogicznie jak Polacy, kojarzą ogień ze zjawiskiem *ciepła* [12], a także z *ogniskiem* [7] i w mniejszym stopniu z *pożarem* [5]. W większym stopniu niż respondenci z Polski osoby z Białorusi wiążą ogień ze sferą rekreacji, spędzania czasu na łonie przyrody: *gitara* [2], *namioty*, *pieśń*, *obóz*, *wycieczka*, *podróż*, a także *las* i *drzewo*. Tytułowy żywioł to również synonim *strachu* [3] i *bólu*, jak również potęgi – *siła* [2], *energia*, *moc* oraz *wojny*, *zwycięstwa* czy *miecza*. Jest on także *gorący* (*gorąco* [2]) i służy do przyrządzania posiłków (*jedzenie*, *mięso*). Kojarzy się również z barwą *czerwoną*, jak też porą dnia (*wieczór*), *spokojem*, a nawet *nieskończonością*. Wygląda *pięknie* oraz bywa też *słaby*. Występuje w połączeniu z wodą oznaczając przeciwieństwo zdarzeń, charakterów, zjawisk.

Lp.	Ogień – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Ciepło	12 skojarzeń / 20,68 %
2.	Ognisko [6], zapal- niczka	7 skojarzeń / 12,06 %
3.	Gitara [2], namioty, pieśń, obóz, wycieczka, podróż	7 skojarzeń / 12,06 %

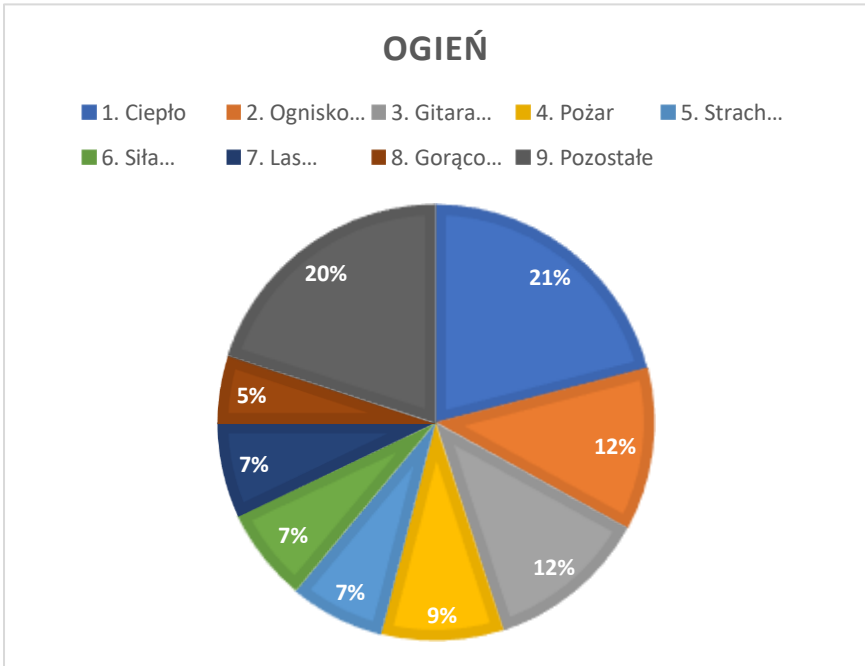
III. OGIEŃ

4.	Pożar	5 skojarzeń / 8,62 %
5.	Strach [3], ból	4 skojarzenia / 6,89 %
6.	Siła [2], energia, moc	4 skojarzenia / 6,89 %
7.	Las [3], drzewo	4 skojarzenia / 6,89 %
8.	Gorąco [2], gorący	3 skojarzenia / 5,17 %
9.	Miecz, wojna, zwycięstwo	3 skojarzenia / 5,17 %
10.	Jedzenie, mięso	2 skojarzenia / 3,44 %
11.	Ogień i woda	1 skojarzenie / 1,72 %
12.	Słaby	1 skojarzenie / 1,72 %
13.	Czerwony	1 skojarzenie / 1,72 %
14.	Wieczór	1 skojarzenie / 1,72 %
15.	Spokój	1 skojarzenie / 1,72 %
16.	Pięknie	1 skojarzenie / 1,72 %
17.	Nieskończoność	1 skojarzenie / 1,72 %

Tabela nr 2 (Ogień, Białorusini)

Zestawienie pokazuje, iż pośród odpowiedzi dominują rzeczowniki konkretne. Osoby z Białorusi, w przeciwieństwie do osób z Polski, użyły mniej przymiotników (5,17 %). Pojawił się również jeden przysłówek (*pięknie*). Nie wystąpiły natomiast czasowniki oraz nie odnotowano hasła „żywiol”.

III. OGIEŃ



Wykres nr 2 (Ogień, Białorusini)

Wykres uwyraźnia fakt dominacji skojarzeń związanych z *ciepłem* (co piąta odpowiedź) oraz *ogniskiem* czy wypoczynkiem na łonie natury. Ten ostatni element nie pojawił się w istocie wśród odpowiedzi respondentów z Polski poza może hasłem *grill*, co jednak oznacza spędzanie czasu w ogrodzie, działce czy nieopodal domu.

III. OGIEŃ

B/ Ogień, 53 skojarzenia (Ukraińcy)

Ukraińcy, podobnie jak Polacy i Białorusini, wiążą ogień z *ciepłem* [5] (*ciepły*) oraz *grzaniem*, a także jego źródłem (*ognisko* [2], *świeca* [2]). Częściej natomiast niż poprzednie dwie grupy kojarzą ten żywioł ze zjawiskiem *gorąca* (*gorący* [6]). Chętniej też określają barwę tego elementu – *czerwony* [3], *pomarańczowy* [2], a także dostrzegają jego związek z przygotowywaniem posiłków (*piec*, *smażyć*, *grill*). Ogień odsyła również do *spokoju* [2], *odpoczynku* oraz – podobnie jak w przypadku osób z Białorusi – rekreacji (*gitara*, *wycieczka*, *przyjaciele*). Związany jest też często z *bólem*, *strachem*, *niepokojem* oraz *pożarem* czy *zniszczeniem*. Ukraińcy, analogicznie jak Białorusini, kojarzą go z *siłą* i *energią*. Bywa też *duży*, *jasny* i jednocześnie *piękny* (*piękność*), powodując *nostalgię*, a także myślenie o *życiu* czy *nieśkończoności*. Wywołuje asocjacje ze światem bajecznym (*smok*) oraz tym dostępnym zmysłowo (*kamień*), kojarząc się również z *żywiołem* oraz *zjawiskiem naturalnym*.

Lp.	Ogień – asocjacje	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Ciepło [5], ciepły, grzać	8 skojarzeń / 15,09 %
2.	Gorący [6], gorąco	7 skojarzeń / 13,20 %

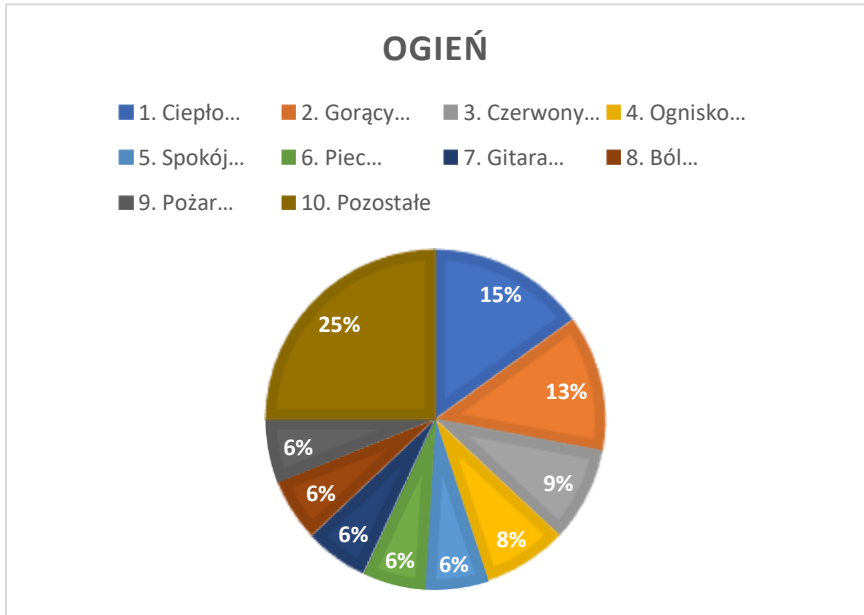
III. OGIEŃ

3.	Czerwony [3], pomarańczowy [2]	5 skojarzeń / 9,43 %
4.	Ognisko [2], świeca [2]	4 skojarzenia / 7,54 %
5	Spokój [2], odpoczynek	3 skojarzenia / 5,66 %
6.	Piec, smażyć, grill	3 skojarzenia / 5,66 %
7.	Gitara, wycieczka, przyjaciele	3 skojarzenia / 5,66 %
8.	Ból, strach, niepokój	3 skojarzenia / 5,66 %
9.	Pożar [2], zniszczenie	3 skojarzenia / 5,66 %
10	Siła, energia, duży	3 skojarzenia / 5,66 %
11.	Piękny, piękność	2 skojarzenia / 3,77 %
12.	Jasny	2 skojarzenia / 3,77 %
13.	Kamień	1 skojarzenie / 1,88 %
14.	Nieskończoność	1 skojarzenie / 1,88 %
15.	Nostalgia	1 skojarzenie / 1,88 %
16.	Smok	1 skojarzenie / 1,88 %
17.	Zjawisko naturalne	1 skojarzenie / 1,88 %
18.	Życie	1 skojarzenie / 1,88 %
19.	Żywiół	1 skojarzenie / 1,88 %

Tabela nr 3 (Ogień, Ukraińcy)

Tabela ujawnia, iż wśród odpowiedzi dominują rzeczowniki. Zwraca również uwagę duża liczba przymiotników (około 28 %). Pojawiają się również – odmiennie niż w pozostałych grupach – czasowniki (blisko 6 %).

III. OGIEŃ



Wykres nr 3 (Ogień, Ukraińcy)

Wykres pokazuje, że odpowiedzi osób z Ukrainy są bardziej rozproszone niż odpowiedzi pozostałych grup. Mimo to widać zasadnicze zbieżności, które oscylują wokół asocjacji związanych przede wszystkim z *ciepłem* oraz w mniejszym stopniu z *gorącem*.

W podsumowaniu należy zaznaczyć, iż ogień wszystkim badanym grupom skojarzył się przede wszystkim ze źródłem *ciepła*. Pewną znaczącą odmiennością jest fakt, iż w odpowiedziach Polaków nie poja-

III. OGIEŃ

wił się on *explicite* w kontekście *obozu* (biwaku), wycieczki, wspólnego śpiewu (*gitara*) z *przyjaciółmi*.

IV. WODA

Woda w kulturze jest niezwykle symbolotwórczym żywiołem, który odsyła m.in. do „życia”, „odrodzenia” czy „zasady żeńskiej”¹. Ponadto „[...] należy do elementów szczególnie uprzywilejowanych przez Opatrzność. Ona oczyszcza i rozpuszcza, poi i orzeźwia, warunkuje rozwój roślin, łagodzi upał i żar słońca i ma wielkie znaczenie higieniczne”². W Biblii posiada moc uzdrawiającą, jest też synonimem życia wiecznego³.

¹ Zob. W. Kopaliński, *Słownik symboli*, dz. cyt., s. 480.

² D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, dz. cyt., s. 65.

³ Tamże, s. 67, 69.

A/ Woda, 68 skojarzeń (Polacy)

Odpowiedzi respondentów z Polski grupują się w dość jednorodne bloki tematyczne. Wśród frekwencyjnie najwyżej usytuowanych mieści się *życie* [8], a następnie pewne cechy wody, a zwłaszcza fakt, że kojarzy się z niską temperaturą (*zimna* [2]) przynosi *ochłodę* (*chłód* [2], *chłód w upalne dni*), *orzeźwienie* (*orzeźwiająca*), zaspokaja *pragnienie* [4], będąc *pitną*, czyli zdatną do spożycia, i gaszącą *pragnienie* [4].

Woda to przede wszystkim *morze* [6], ale też w mniejszym zakresie *ocean*, *prąd morski*, *rzeka*, *strumień*, *jezioro* oraz *studnia*. Tytułowy żywioł wiąże się z *pływaniem* [2], *słońcem*, *plażą*, *odpoczynkiem*, *rozluźnieniem*, *łódką* oraz czuciem się swobodnie. Oznacza też *niebezpieczeństwo* (*niebezpieczna*, *tajemnicza*), *nieznane*, *strach*, jak też kojarzy się z deszczem (*szum kropli*), *głębią* (*głęboka*), *tonią* oraz *topielcem* (*topić się*). Woda to związek *chemiczny*, H_2O , jest też *mokra* (*mo-kre*), *niebieska* (*kolor niebieski*), *lekka*, *bezbarwna* oraz bywa *czysta*. Służy też do *kąpieli*, kojarząc się z *prysznicem* i *kranem*. Ponadto można się w niej przejrzeć (*lustro*), a nawet odświeżyć (*kolońska*).

IV. WODA

Lp.	Woda – asocjacje (Polska)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Życie	8 skojarzeń / 11,76 %
2.	Zimna [2], chłód [2], chłód w upalne dni, ochłoda, orzeźwiająca, orzeźwienie	8 skojarzeń / 11,76 %
3.	Morze [6], ocean, prąd morski	8 skojarzeń / 11,76 %
4.	Pływanie [2], słońce, plaża, odpoczynek, rozluźnienie, łódka, swobodnie	8 skojarzeń / 11,76 %
5.	Niebezpieczna, niebez- pieczeństwo, nieznane, strach, tajemnicza	5 skojarzeń / 7,35 %
6.	Pragnienie	4 skojarzenia / 5,88 %
7.	Strumień, rzeka, jezio- ro, studnia	4 skojarzenia / 5,88 %
8.	Głębia, głęboka, toń	3 skojarzenia / 4,41 %
9.	Kran, prysznic, kąpiel	3 skojarzenia / 4,41 %
10.	Topić się, topielec	2 skojarzenia / 2,94 %
11.	Żywioł	2 skojarzenia / 2,94 %
12.	Mokra, mokre	2 skojarzenia / 2,94 %
13.	Związek chemiczny, H ₂ O	2 skojarzenia / 2,94 %
14.	Kolor niebieski, niebieska	2 skojarzenia / 2,94 %

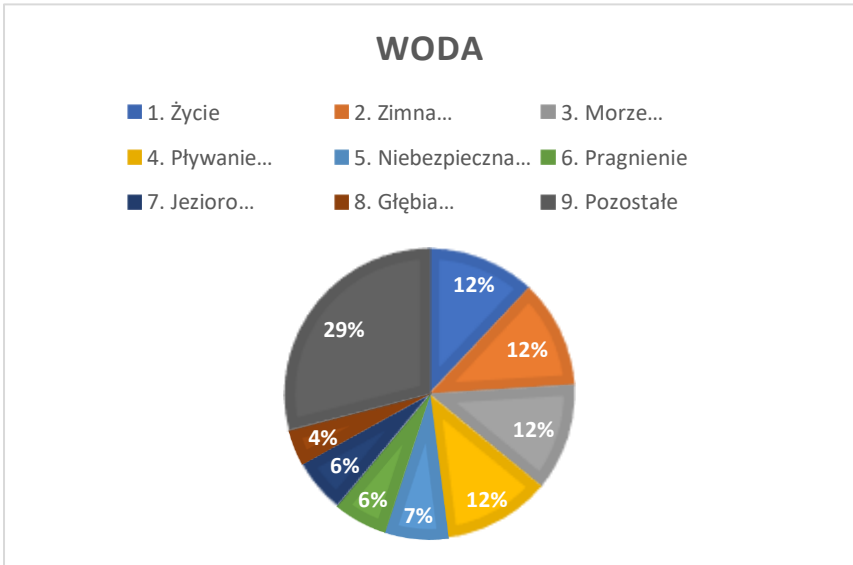
IV. WODA

15.	Bezbarwna	1 skojarzenie / 1,47 %
16.	Czysta	1 skojarzenie / 1,47 %
17.	Lekka	1 skojarzenie / 1,47 %
18.	Lustro	1 skojarzenie / 1,47 %
19.	Szum kropli	1 skojarzenie / 1,47 %
20.	Kolońska	1 skojarzenie / 1,47 %
21.	Pitna	1 skojarzenie / 1,47 %

Tabela nr 1 (Woda, Polacy)

Tabela pokazuje dominację rzeczowników, choć pojawiają się również inne części mowy, a zwłaszcza przymiotniki (około 18 %) oraz incydentalnie inne formy (czasownik – *topić się*, przysłówki – *swobodnie*).

IV. WODA



Wykres nr 1 (Woda, Polacy)

Wykres wskazuje przede wszystkim na kilka najwyżej frekwencyjnie usytuowanych asocjacji. Tożsame wartości związane są z *życiem*, kwestią właściwości orzeźwiających wody, ale też *morza* czy rekreacji.

B/ Woda, 57 skojarzeń (Białorusini)

W przypadku osób z Białorusi zdecydowanie dominują skojarzenia z potężnymi naturalnymi zbiornikami wody, jak chociażby *morze* [8], *ocean* [4], ale też *jezioro* [4] czy *rzeka* [4]. Nieco rzadziej niż Polakom żywioł

IV. WODA

ten kojarzy się Białorusinom z *życiem* [6], a także ze *sportem* czy aktywnym wypoczynkiem (*pływanie, basen*). W odpowiedziach respondentów białoruskich często występuje określenie wody jako związku chemicznego służącego przede wszystkim *do picia* (*picie* [2], *pić, dla picia*), czego nie widać w odpowiedziach Polaków. Ponadto jest ona *odżywiająca* (odżywcza?), *smaczna*, kojarzy się z *jedzeniem* i *cytryną*, a także *rybami* [2]. Jest synonimem *niezbędności, potrzeby, piękności, spokoju*, ale też *strachu*. Bywa *nieczysta, niegazowana* czy *ciepła*, jak też wiąże się z *piaskiem, spokojem, przeziębieniem, butelką, odbiciem*, a nawet pojęciem *syntezy*.

Lp.	Woda – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Morze [8], ocean [4]	12 skojarzeń / 21,05 %
2.	Jezioro [4], rzeka [4]	8 skojarzeń / 14,03 %
3.	Życie	6 skojarzeń / 10,52%
4.	Picie [2], pić, dla picia, do picia	5 skojarzeń / 8,77 %
5.	Czystość [2], czysta, świeżość	4 skojarzenia / 7,01 %
6.	Pływanie, sport, basen	3 skojarzenia / 5,26 %
7.	Ryby	2 skojarzenia / 3,50 %

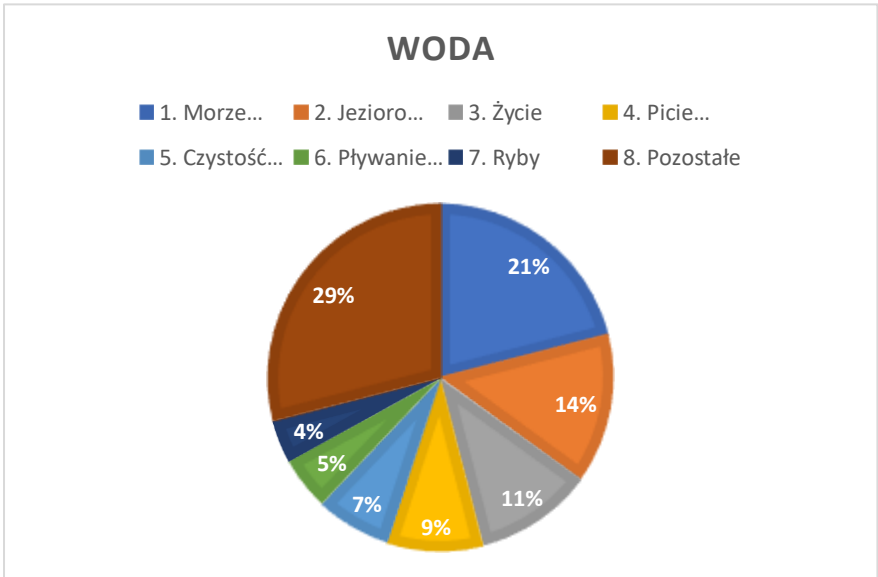
IV. WODA

8.	Odżywiająca, smaczna	2 skojarzenia / 3,50 %
9.	Niezbędność, potrzeba	2 skojarzenia / 3,50 %
10.	Cytryna, jedzenie	2 skojarzenia / 3,50 %
11.	Strach	1 skojarzenie / 1,75 %
12.	Piękność	1 skojarzenie / 1,75 %
13.	Niegazowana	1 skojarzenie / 1,75 %
14.	Przeziębienie	1 skojarzenie / 1,75 %
15.	Synteza	1 skojarzenie / 1,75 %
16.	Odbicie	1 skojarzenie / 1,75 %
17.	Nieczysta	1 skojarzenie / 1,75 %
18.	Ciepła	1 skojarzenie / 1,75 %
19.	Piasek	1 skojarzenie / 1,75 %
20.	Spokój	1 skojarzenie / 1,75 %
21.	Butelka	1 skojarzenie / 1,75 %

Tabela nr 2 (Woda, Białorusini)

Zestawienie pokazuje, iż wśród odpowiedzi dominują rzeczowniki, ale pojawiają się również przymiotniki (około 9 %) oraz, z rzadka, inne części mowy – czasownik (pić) oraz imiesłów (odżywiająca).

IV. WODA



Wykres nr 2 (Woda, Białorusini)

Na podstawie wykresu widać wyraźnie, iż pośród odpowiedzi dominuje kilka pól semantycznych związanych po pierwsze z umiejscowieniem wody w porządku natury – jest ona widoczną częścią otoczenia (*morze, ocean, jezioro czy rzeka*). Po drugie, kojarzy się z *życiem* oraz czynnością *picia*. W końcu wiąże się ona z *czystością* i *świeżością*.

C/ Woda, 46 skojarzeń (Ukraińcy)

Osoby z Ukrainy – podobnie jak Polacy – przede wszystkim kojarzą wodę z *życiem* [9], uznając, że jest jego fundamentem (*podstawa życia*). Wysoko w hierarchii odpowiedzi, analogicznie jak respondenci polscy i białoruscy, Ukraińcy umieszczają *morze*[5] i *ocean*, a także inne zbiorniki wody – *rzeka* [3], *źródło*.

Wiele skojarzeń, podobnie jak w ankietach białoruskich, ale przeciwnie do polskich, wywołała woda z pojęciem czystości (*czysta* [4], *przezroczysta*). Osoby z Ukrainy, podobnie jak Polacy, akcentują fakt, iż bywa ona *chłodna* [2] czy *zimna* – i analogicznie jak Białorusini (odmiennie natomiast niż osoby z Polski) – dostrzegają w niej stworzenia żywe – *ryby* [2] oraz to, że służy do *picia* [2].

Ukraińcy, a także Polacy (inaczej jednak niż Białorusini) uwypuklili cechy fizykalno-sensualne wody – *mokra* (*mokro*). Pojedyncze odpowiedzi nakierowane są na *drogę, jedzenie, rodzinę, przyrodę*, ale też odsyłają do kwestii jej wartości (*szybka*), przebywania w niej (*pływać*), a także *kamieni, lata, ognia* czy *nieskończoności*.

IV. WODA

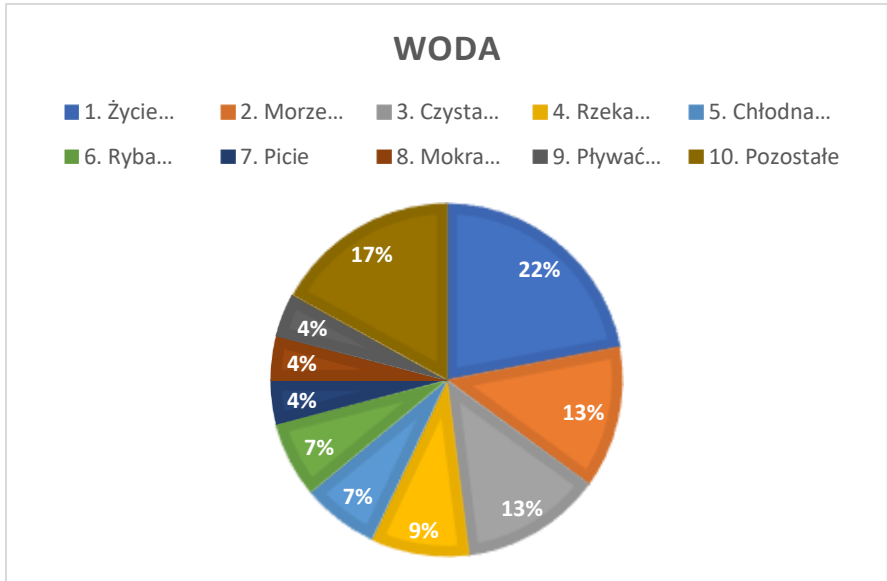
Lp.	Woda – asocjacje	Wartość liczbową i procentowa
1.	Życie [9], podstawa życia	10 skojarzeń / 21,73 %
2.	Morze [5], ocean	6 skojarzeń / 13,04 %
3.	Czysta [4], czystość, przezroczysta	6 skojarzeń / 13,04 %
4.	Rzeka [3], źródło	4 skojarzenia / 8,69 %
5.	Chłodna [2], zimna	3 skojarzenia / 6,52 %
6.	Ryba [2], ryby	3 skojarzenia / 6,52 %
7.	Picie	2 skojarzenia / 4,34 %
8.	Mokra, mokro	2 skojarzenia / 4,34 %
9.	Pływać, lato	2 skojarzenia / 4,34 %
10.	Droga	1 skojarzenie / 2,17 %
11.	Jedzenie	1 skojarzenie / 2,17 %
12.	Kamienie	1 skojarzenie / 2,17 %
13.	Nieskończoność	1 skojarzenie / 2,17 %
14.	Ogień	1 skojarzenie / 2,17 %
15.	Rodzina	1 skojarzenie / 2,17 %
16.	Przyroda	1 skojarzenie / 2,17 %
17.	Szybka	1 skojarzenie / 2,17 %

Tabela nr 3 (Woda, Ukraińcy)

Tabela odśłania duże rozproszenie tematyczne odpowiedzi, pośród których dominują jednak rzeczowniki,

IV. WODA

ale też pojawiają się przymiotniki (ok 22 %), jaki i przysłówkę *mokro* oraz czasownik *pływać*.



Wykres nr 3 (Woda, Ukraińcy)

Wykres unaocznia fakt, iż pośród odpowiedzi dominują przede wszystkim skojarzenia związane z *życiem*, ale też jakością wody (*czystość*) oraz jej umiejscowieniem w świecie przyrody w postaci wydzielonych akwenów (*morze, rzeka...*).

Na koniec warto zauważyć, iż woda wszystkim badanym grupom przede wszystkim kojarzy się z *życiem* oraz zbiornikami wodnymi (*morza, rzeki*). Asocjacje

IV. WODA

respondentów z Polski różnią się w kontekście określenia jej klarowności i zdatności do spożycia – *czysta* (jedno skojarzenie) od znacząco większej frekwencji tożsamyh odpowiedzi osób z Białorusi i Ukrainy. Ponadto Polacy, odmiennie niż pozostałe grupy, znacznie częściej postrzegają wodę jako zagrożenie (*niebezpieczna, topić się*).

V. Człowiek

Świat przyrody ożywionej stanowi wypełnioną bogactwem przedmiotów i zjawisk różnorodną przestrzeń, która wywołuje rozliczne skojarzenia ujawniające się na poziomie ekspresji językowej. Istotne miejsce w tej rzeczywistości zajmuje człowiek wyróżniający się na tle innych stworzeń umiejętnościami i wiedzą. W świecie natury zyskał on dominującą pozycję, stąd coraz częściej określa się czasy, w których żyjemy mianem *antropocenu*¹.

¹ Por. np. <https://education.nationalgeographic.org/resource/anthropocene/> (dostęp: 31. 12. 2023).

A/ Człowiek, 58 skojarzeń (Polacy)

W opinii respondentów z Polski człowiek to przede wszystkim określone stworzenie, *istota* [2], *istota ludzka*, *istota żywa*, *jedna z istot żywych*, *istota dwunożna*, *nieopierzona* (różniąc się np. od ptaków) oraz *homo sapiens* [4], a więc „człowiek rozumny”, kolejny z przedstawicieli rodzaju hominidów. Jest też określany jako *istota myśląca* [2], byt *myślący*, *rozumny*. Ponadto człowiek jest *osobą* [6], *personą* posiadającą godność i rozum. W odpowiedziach Polaków jawi się jako stworzenie odznaczające się ambiwalencją etyczną, gdyż potrafi być pozytywne (*dobry* [3], *dobro*, *dobroć*), ale częściej negatywne (*zły* [2], *nienawiść*, *okrucieństwo*, *podły*, *zawistny*, *największy szkodnik dla Ziemi*). Odpowiedzi ujawniają, iż *ludzie* pełnią określone role w *społeczeństwie* będąc *mamą*, *tatą* czy też przedstawicielem określonej płci (*kobieta*). Ponadto człowiek kojarzy się z *cywilizacją* [2], *kulturą*, *technologią* oraz *duchownością* i *psychologią*: *dusza*, *świadomość*, *umysł*. Posiada też *ciało* i *serce*, jest zdolny do *przyjaźni* oraz wysiłku intelektualnego wspartego doświadczeniem, także duchowym, np. *mędrzec*. Jest skończony (*przemijanie*), bywa też *normalny*, *kłopotliwy*, a także przypomina też zwierzę. Kojarzy się z *instytucją* – popularne określenie „człowiek instytucja”, które odnosi się do talentów danej osoby potrafiącej skutecznie działać

V. CZŁOWIEK

w różnych sferach życia społecznego – ale też z *czynem*, co może np. odsyłać do dzieła *Osoba i czyn* Karola Wojtyły².

Lp.	Człowiek – asocjacje (Polska)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Istota [2], istota ludzka [2], istota żywa [2], jedna z istot żywych, istota dwunożna, nieopierzona	9 skojarzeń / 15,51 %
2.	<i>Homo sapiens</i> [4], istota myśląca [2], myślący, rozumny	8 skojarzeń / 13,79 %
3.	Osoba [6], persona	7 skojarzeń / 12,06 %
4.	Zły [2], nienawiść, okrucieństwo, podły, zawistny, największy szkodnik dla Ziemi	7 skojarzeń / 12,06 %
5.	Dobry [3], dobro, dobroć	5 skojarzeń / 8,62 %
6.	Ludzie, tata, mama, kobieta, społeczeństwo	5 skojarzeń / 8,62 %
7.	Cywilizacja [2], kultura, technologia	4 skojarzenia / 6,89 %

² Por. K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969.

V. CZŁOWIEK

8.	Dusza, świadomość, umysł	3 skojarzenia / 5,17 %
9.	Ciało, serce	2 skojarzenia / 3,44 %
10.	Czyn	1 skojarzenie / 1,72 %
11.	Instytucja	1 skojarzenie / 1,72 %
12.	Kłopotliwy	1 skojarzenie / 1,72 %
13.	Mędrzec	1 skojarzenie / 1,72 %
14.	Normalny	1 skojarzenie / 1,72 %
15.	Przemijanie	1 skojarzenie / 1,72 %
16.	Przyjaźń	1 skojarzenie / 1,72 %
17.	Zwierzę	1 skojarzenie / 1,72 %

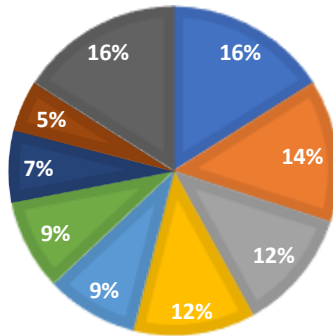
Tabela, nr 1 (Człowiek, Polacy)

Tabela pokazuje mozaikowy i nieco zamazany obraz człowieka, który jest istotą cielesno-duchową, odznaczającą się aksjologiczną ambiwalencją (*dobry – zły*). Ponadto w odpowiedziach dominują rzeczowniki, a także pewne liczba zestawień oraz przymiotników (ok. 16 %).

V. CZŁOWIEK

CZŁOWIEK

- | | | |
|-------------------|--------------------|--------------|
| 1. Istota... | 2. Homo sapiens... | 3. Osoba... |
| 4. Zły... | 5. Dobry... | 6. Ludzie... |
| 7. Cywilizacja... | 8. Dusza... | 9. Pozostałe |



Wykres nr 1 (Człowiek, Polacy)

Wykres unaocznia pewien dość regularny podział skojarzeń, które odnoszą się przede wszystkim do człowieka jako *istoty*, która odróżnia się od innych stworzeń budową ciała i sferą duchową. Osoba ludzka posiada pewien kręgosłup aksjologiczny, a także pełni określone role społeczne – *mama, tata*. Z człowiekiem kojarzy się *kultura (technologia, cywilizacja)*, jak też zagadnienie *duszy, świadomości czy umysłu*.

B/ Człowiek, 62 skojarzenia (Białorusini)

Zdaniem Białorusinów, podobnie jak Polaków, człowiek to przede wszystkim byt rozumny, który jest *zdolny myśleć (myśli)*, *homo sapiens* [2], *osoba myśląca*. Bywa też *mądry*, posiada *wiedzę* i wyróżnia się *pamięcią*. Jest też członkiem wspólnoty (*społeczeństwo, społeczność, rodzina, otoczenie*), pełniąc tam określone role społeczne czy grupowe (*przyjaciel, nauczyciel*). Wysoko w rankingu skojarzeń, odmiennie niż w przypadku polskich respondentów, sytuuje się *asocjacja życie* [5], a także towarzyszące mu *emocje* [2], *miłość* czy *łzy*. Człowiek kojarzy się też z *charakterem* i *siłą* (*mocny, silny, duży mężczyzna*), wpływem na rzeczywistość (*zmienia świat*), a także *kosmosem, naturą, światem czy Bogiem*. Posiada również cechy ujemne, będąc *bezlitosny* (czasem *zwierzęcy*), *zdolny do morderstwa*. Jego istnienie determinowane jest przez *biologię* – to *organizm*, który bywa *chory*, ma *włosy, oczy* (czasem *błękitne oczy*), a zarazem jest *osobą*, a niekiedy *osobistością* odznaczającą się *nagością* (jak np. w baśni *Nowe szaty cesarza* Hansa Ch. Andersena), *niepowtarzalnością* (*oryginalny*) oraz *indywidualnością*. Przedstawiciel rodzaju ludzkiego w świetle tych odpowiedzi umie się porozumiewać (*mowa, komunikacja*), ale niekiedy bywa też *chaotyczny* i *nieprzewidywalny*. Potrafi też być *odpowiedzialny*, a także, dzięki swemu *doświadczeniu*,

V. CZŁOWIEK

urodzie (*ładny*) i *talentom*, odnosi *sukces* oraz tworzy *cywilizację*. Kojarzy się też ze światem zwierzęcym (*pająk*, *nietoperz*), co odsyła do popkultury i postaci Spidermana czy Batmana. Człowiek *współczesny* ma też swoje oczekiwania (*piramida potrzeb*), jak też udziela *pomocy* innym.

Lp.	Człowiek – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Homo sapiens [2], osoba myśląca, zdolny myśleć, mądry, myśli, wiedza, pamięć	8 skojarzeń / 12,90 %
2.	Przyjaciele, rodzina, społeczeństwo, społeczność, otoczenie, nauczyciel	6 skojarzeń / 9,67 %
3.	Życie	5 skojarzeń / 8,06 %
4.	Mocny, silny, duży mężczyzna, zmienia świat, charakter	5 skojarzenia / 8,06 %
5.	Emocje [2], łązy, kochanie	4 skojarzenia / 6,45 %
6.	Natura, świat, kosmos, Bóg	4 skojarzenia / 6,45 %
7.	Bezlitosny, czasem	3 skojarzenia / 4,83 %

V. CZŁOWIEK

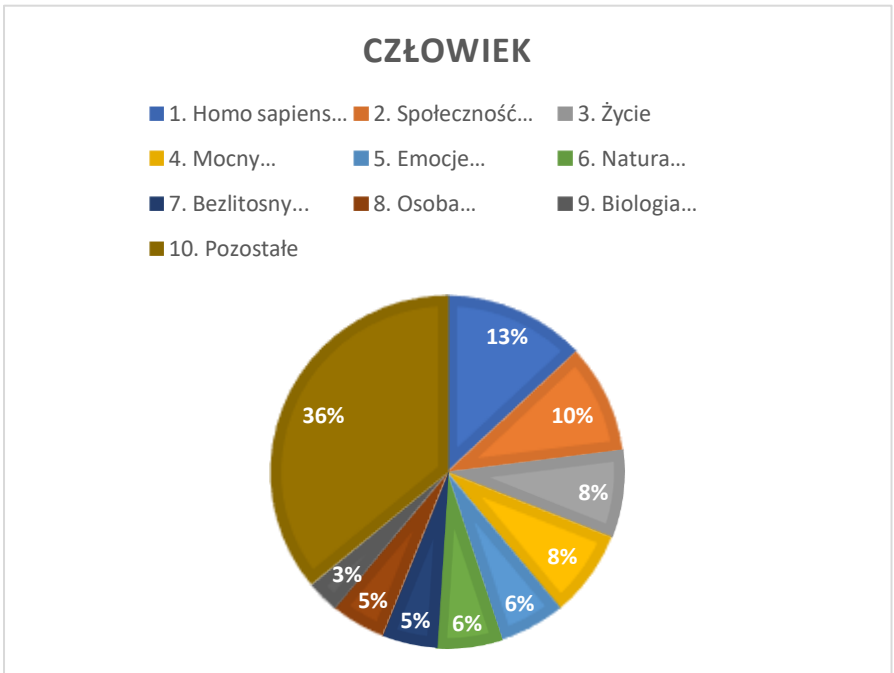
	zwierzęcy, morderstwo	
8.	Osoba [2], osobistość	3 skojarzenia / 4,83 %
9.	Biologia, organizm	2 skojarzenia / 3,22 %
10.	Oczy, błękitne oczy	2 skojarzenia / 3,22 %
11.	Mowa, komunikacja	2 skojarzenia / 3,22 %
12.	Indywidualność, oryginalny	2 skojarzenia / 3,22 %
13.	Chaotyczny, nieprzewidywalny	2 skojarzenia / 3,22 %
14.	Pająk, nietoperz	2 skojarzenia / 3,22 %
15.	Talent, sukces	2 skojarzenia / 3,22 %
16.	Chory	1 skojarzenie / 1,61 %
17.	Cywilizacja	1 skojarzenie / 1,61 %
18.	Doświadczenie	1 skojarzenie / 1,61 %
19.	Ładny	1 skojarzenie / 1,61 %
20.	Odpowiedzialność	1 skojarzenie / 1,61 %
21.	Nagi	1 skojarzenie / 1,61 %
22.	Piramida potrzeb	1 skojarzenie / 1,61 %
23.	Pomoc	1 skojarzenie / 1,61 %
24.	Współczesny	1 skojarzenie / 1,61 %
25.	Włosy	1 skojarzenie / 1,61 %

Tabela, nr 2 (Człowiek, Białorusini)

Tabela wskazuje na rozbudowany zestaw skojarzeń, pośród których uwagę zwracają zwłaszcza te, które odnoszą się do świata uczuć (*kochanie, łzy*), ale

V. CZŁOWIEK

też zdolności komunikacyjnych (*mowa*). Wykaz uwyraźnia pośrednio dominację rzeczowników, choć pojawiają się również zestawienia, a także przymiotniki (około 19 %).



Wykres nr 2 (Człowiek, Białorusini)

Wykres pokazuje bardziej mozaikowy, niż w przypadku polskich respondentów, obraz asocjacji związanych z człowiekiem. Skojarzenia Białorusinów, podob-

nie jak w przypadku Polaków, oscylują wokół myślenia o człowieku jako istocie myślącej i społecznej. Znaczącą odmiennością jest to, iż w odpowiedziach osób z Białorusi pojawiło się pojęcie *życie* (wysoka trzecia pozycja), natomiast nie odnotowano jej w odpowiedziach osób z Polski.

C/ Człowiek, 57 skojarzeń (Ukraińcy)

W opinii Ukraińców (podobnie odpowiadali Polacy i Białorusini) człowiek to *mądra istota* (*mądry* [3], *mądrość*, *mądre zwierzątko*), która przynależy do gatunku *homo sapiens* [2] i jest przede wszystkim *inteligentna* oraz *rozumna*. Posiada status społeczny (*dziecko*) i płeć (*kobieta*, *mężczyzna*), pełni też rozmaite role społeczne oraz grupowe, w tym *przyjaciela* [4], *kolegi*, ale też *nauczyciela*, *ucznia*, *pracownika*.

Ukraińcy, analogicznie jak Polscy i Białorusini, dostrzegają pierwiastek personalistyczny – *osoba* [5]), *osoba z rękami* (*nogami i mózgiem*), *jednostka* – w istocie ludzkiej. Widzą też w człowieku cechy pozytywne (*dobry* [4], *ciepło*, *uśmiech*, *wesołość*), ale też świadczące o jego nieporadności, braku talentów: *słaby* [2], *biedny*, *głupi*. Osoba ludzka jest *silna*, *progresywna* i kojarzy się z *historią*, *cywilizacją*, *postępem* oraz określonym kręgiem kulturowym (*europajski*), a także z niezwykłym usytuowaniem w świecie oraz wartością

V. CZŁOWIEK

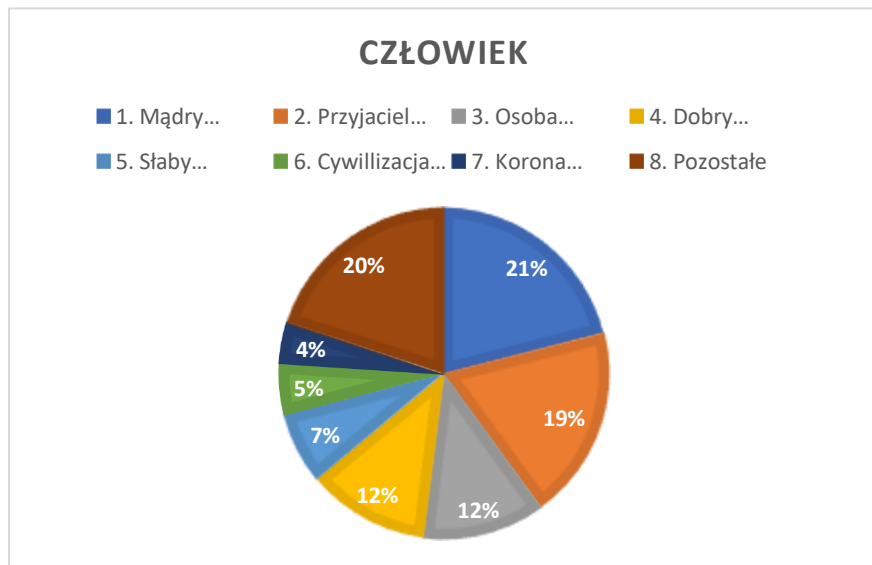
– *korona przyrody, z wielkiej litery*. Człowiek jest pełen sprzeczności, bywa *elegancki* a jednocześnie *paskudny*, potrafi zaskakiwać (*niespodzianka*), porozumiewać się (*komunikacja*) oraz wyrażać *emocje*. Mimo tego iż przynależy – żyjąc na *Planecie Ziemi* – do świata fauny (*zwierzątko*), ma rozbudowaną sferę wewnętrzną (*psychologia*).

Lp.	Człowiek – asocjacje (Ukraina)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Mądry [3], <i>homo sapiens</i> [2], inteligentny [2], rozumny [2], mądra istota, mądrość, mądre zwierzę	12 skojarzeń / 21,05 %
2.	Przyjaciół [4], kolega, nauczyciel, uczeń, pracownik, dziecko, kobieta, mężczyzna	11 skojarzeń / 19,29 %
3.	Osoba [5], osoba z rękami (nogami i mózgiem), jednostka	7 skojarzeń / 12,28 %
4.	Dobry [4], ciepło, uśmiech, wesołość	7 skojarzeń / 12,28 %
5.	Słaby [2], biedny, głupi	4 skojarzenia / 7,01 %

V. CZŁOWIEK

6.	Cywilizacja, europejski, historia	3 skojarzenia / 5,26 %
7.	Korona przyrody, z wielkiej litery	2 skojarzenia / 3,50 %
8.	Postęp, progresywny	2 skojarzenia / 3,50 %
9.	Zwierzątko	1 skojarzenie / 1,75 %
10.	Elegancki	1 skojarzenie / 1,75 %
11.	Emocje	1 skojarzenie / 1,75 %
12.	Komunikacja	1 skojarzenie / 1,75 %
13.	Niespodzianka	1 skojarzenie / 1,75 %
14.	Paskudny	1 skojarzenie / 1,75 %
15.	Planeta Ziemia	1 skojarzenie / 1,75 %
16.	Psychologia	1 skojarzenie / 1,75 %
17.	Silny	1 skojarzenie / 1,75 %

Zestawienie tabelaryczne wskazuje na dominację rzeczowników oraz, podobnie jak w przypadku respondentów z Polski i Białorusi, pewną grupę zestawień i największą spośród badanych grup liczbę przymiotników (35 %).



Wykres nr 3 (Człowiek, Ukraińcy)

Wykres ukazuje dominację kilku grup skojarzeniowych, które w znacznej mierze pokrywają się z odpowiedziami respondentów z Polski i Białorusi. Przede wszystkim dominuje myślenie o człowieku jako przedstawicielu określonego gatunku, który wyróżnia się mądrością czy inteligencją spośród innych stworzeń.

Podsumowując należy stwierdzić, iż człowiek postrzegany jest przez wszystkie grupy zwłaszcza w kontekście jego walorów umysłowych (*myślący, rozumny*), a także przez pryzmat ról społecznych i grupowych (*mama, przyjaciel, nauczyciel...*). Pewną anomalią

V. CZŁOWIEK

w stosunku do odpowiedzi osób spoza Polski jest fakt, iż rodzimi użytkownicy polszczyzny nie wskazali w swych odpowiedziach na wszechstronną zdolność człowieka do *komunikacji*.

VI. Zwierzę

Zwierzęta są niezwykle ważnym elementem człowieczej „gramatyki symboli”, który wzbogaca świat ludzkich wyobrażeń, idei czy wierzeń. Stworzeniom żywym od wieków przypisuje się rozliczne cechy charakteryzujące rodzaj ludzki, np. osioł kojarzy się z uporem a pies z wiernością. Odgrywają one istotną rolę w religiach, np. w chrześcijaństwie (baranek, ryba, gołębica). Od wieków zwierzęta służyły ludziom jako pokarm, ale też pomoc w pracach gospodarczych (np. w pilnowaniu obejścia i dobytku), jak i polowaniach czy sztuce militarnej. Z czasem stały się też wiernymi towarzyszami człowieka, który nawiązuje z nimi głębsze relacje (np. pies, kot...), zapewnia pożywienie, rozrywkę oraz opiekę medyczną.

IV. ZWIERZĘ

A/ Zwierzę, 57 skojarzeń (Polacy)

Polakom zwierzę kojarzy się przede wszystkim z *przyjaźnią* (*przyjaciel* [7]), *szczęściem*, *wsparciem* (*opiekun*), *oddaniem*, *miłością* czy też kimś bardzo bliskim (*członek rodziny*). Definiowane jest jako *istota* [2], *istota żywa* [2], *istota żyjąca*, *istota czująca*, *stworzenie* czy też *byty*. Spośród konkretnych gatunków zwierząt najczęściej asocjacji związanych jest z *psem* [10] oraz *kotem* [7]; pojawiło się również jedno odniesienie do *krowy*. Wiele skojarzeń odsyła do ich nieo- kielżnanej *natury* (*dzikie* [2], *dzikość*, *drapieżnik*, *nie- bezpieczeństwo*), a także *instynktu*, *biologii*, *ciała*, a niekiedy miejsca bytowania (*dżungla*).

Zwierzę, w tym *domowe*, *miewa futro*, *cztery łapy* i bywa też *miłe*. Odrębną kategorią, pojawiającą się akcydentalnie pośród odpowiedzi respondentów, jest *zwierzę sceniczne*. Określenie to odnosi się do artystów, którzy potrafią (poprzez swą perfekcję zawodową) sku- pić na sobie uwagę publiczności.

IV. ZWIERZĘ

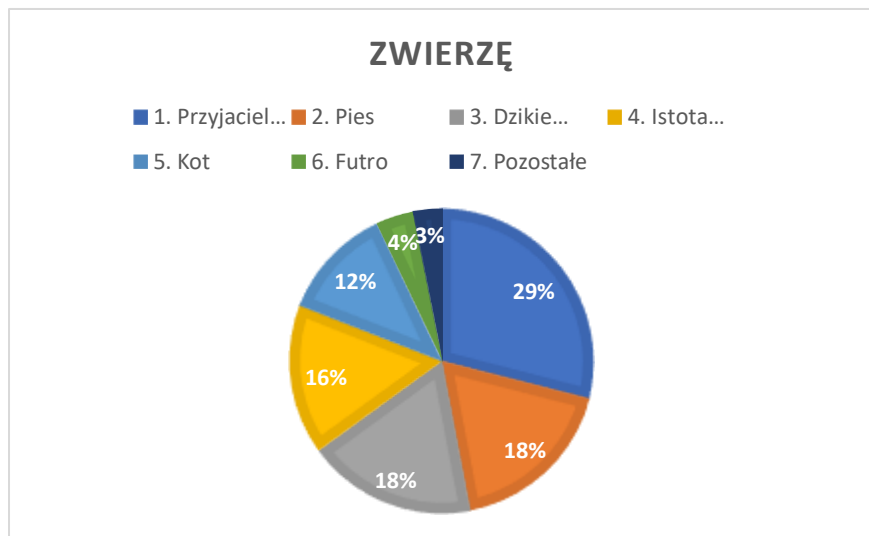
Lp.	Zwierzę – asocjacje (Polska)	Wartość liczbową i procentową
1.	Przyjaciół [7], przyjaźń, członek rodziny, miłość, miłe, oddanie, opiekun, szczęście, wsparcie, do- mowe	16 skojarzeń / 29,09 %
2.	Pies	10 skojarzeń / 17,54 %
3	Dzikie [2], dzikość, dra- pieżnik, niebezpieczeń- stwo, instynkt, biologia, ciało, natura, dżungla	10 skojarzeń / 17,54 %
4.	Istota [2], istota żywa [2], stworzenie [2], istota czująca, istota żyjąca, byty	9 skojarzeń / 15,78 %
5.	Kot	7 skojarzeń / 12,28 %
6.	Futro	2 skojarzenia / 3,50%
7.	Cztery łapy	1 skojarzenie / 1,75 %
8.	Krowa	1 skojarzenie / 1,75 %
9.	Sceniczne	1 skojarzenie / 1,75 %

Tabela nr 1 (Zwierzę, Polacy)

Tabela unaocznia fakt pojawienia się na mapie mentalnej nielicznych gatunków zwierząt w kręgu odpowiadzi respondentów z Polski. Pokazuje też obecność

IV. ZWIERZĘ

przede wszystkim rzeczowników oraz w mniejszym zakresie zestawień i przymiotników.



Wykres nr 1 (Zwierzę, Polacy)

Na wykresie widać, iż zwierzęta kojarzą się odpowiadającym niezwykle pozytywnie, będąc *przyjaciółmi*, a niekiedy nawet *członkami rodziny*. Wśród konkretnych stworzeń dominuje *pies* i *kot*. Wiele odpowiedzi dotyczyło kwestii ich nieokiełznanej natury, a zwłaszcza *dzikości*.

IV. ZWIERZĘ

B/ Zwierzę, 61 skojarzeń (Białorusini)

Osoby z Białorusi, odmiennie niż Polacy, wiążą zwierzę przede wszystkim ze *środowiskiem*, *przyrodą*, *lasem* [6], *polem* czy *porą roku (lato)*. Stworzenia te przynależą do świata *fauny*, bywają *ssakami* oraz niekiedy przebywają blisko ludzi (*zwierzęta domowe*). Różnią się od człowieka mniej rozwiniętą sferą refleksyjną (*istota niemyśląca jak człowiek*), a także rozbudowaną sferą *instynktów* (niektóre z nich są *drapieżne*, *mięsożerne* i kojarzą się z *niebezpieczeństwem*). Służą też ludziom jako *jedzenie (mięso* [3]), są też synonimem niepoohamowanego apetytu (*nie mogę najeść się*).

Białorusini, podobnie jak respondenci polscy, wskazują na konkretne zwierzęta, a zwłaszcza *kotka* [5], *kota* [3] oraz jego *łapki*, a także *psa* [4], *pieska*. Akcydentalnie pojawiają się też inne stworzenia – *koń*, *lew*. W odpowiedziach ujawniają się nawiązania do wrażeń sensualnych – *miętkość*, *miękkie uszy*, *sierść* [2], a także przyjaźni (*przyjaciel* [3]), *pomocy* [2] czy *radości*. Zwierzęta stają się też synonimem *wolności (wolne)*, *dobra* czy *piękna*. Nieraz są *małe (rozmiar)*, *słabe*, ale bywają też *silne*. Mają określone barwy (*kolor tygrysa*) oraz wydają *dźwięki*. Ich istnienie zależy często od ludzi – *mamy odpowiedzialność*.

IV. ZWIERZĘ

Lp.	Zwierzę – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbową i procentowa
1.	Las [6], pole, przyroda, lato, środowisko	10 skojarzeń / 16,39 %
2.	Kotek [5], kot [3], łapki kota	9 skojarzeń / 14,75 %
3.	Drapieżnik, mięsożer- ny, instynkty, niebez- pieczeństwo, istota niemyśląca jak czło- wiek, fauna, ssak	7 skojarzeń / 11,47 %
4.	Przyjaciół [3], pomoc [2], radość, domowe zwierzęta	7 skojarzenia / 11,47 %
5.	Mięso [3], jedzenie, nie mogę najeść się	5 skojarzeń / 8,19 %
6.	Pies [4], piesek	5 skojarzeń / 8,19 %
7.	Sierść [2], miękkość, miękkie uszy	4 skojarzenia / 6,55 %
8.	Małe, rozmiar, słabe, silne	4 skojarzenia / 6,55 %
9.	Lew	2 skojarzenia / 3,27 %
10.	Wolne, wolność	2 skojarzenia / 3,27 %
11.	Dobre, piękne	2 skojarzenia / 3,27 %
12.	Dźwięki	1 skojarzenie / 1,63 %
13.	Kolor tygrysa	1 skojarzenie / 1,63 %

IV. ZWIERZĘ

14.	Koń	1 skojarzenie / 1,63 %
15.	Mamy odpowiedzial- ność	1 skojarzenie / 1,63 %

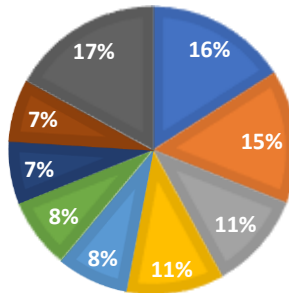
Tabela nr 2 (Zwierzę, Białorusini)

Tabela unaocznia fakt obecności zwierząt, zarówno w przestrzeni naturalnej, jak i strefie domowej człowieka (zwierzęta dzikie i domowe). Na podstawie zestawienia można też stwierdzić, iż w odpowiedziach dominują rzeczowniki. Akcydentalnie pojawiają się przymiotniki, zestawienia oraz wypowiedzi opisowe (np. *nie mogę najeść się*).

IV. ZWIERZĘ

ZWIERZĘ

- | | | |
|------------------|-------------|------------------|
| 1. Las... | 2. Kotek... | 3. Drapieżnik... |
| 4. Przyjaciel... | 5. Mięso... | 6. Pies... |
| 7. Sierść... | 8. Małe... | 9. Pozostałe |



Wykres nr 2 (Zwierzę, Białorusini)

Wykres pokazuje pewne tendencje, które ujawniały się pośród odpowiedzi. Przede wszystkim zwierzę kojarzy się osobom z Białorusi z naturą, a zwłaszcza *lasem*, jak też *instynktami*. Pośród konkretnych gatunków dominuje (odmiennie niż u Polaków, gdzie przeważa *pies*) *kot (kotek)*. W porównaniu z polskimi respondentami nisko sytuje się kategoria przyjaźni.

C/ Zwierzę, 55 skojarzeń (Ukraińcy)

Ukraińcy, analogicznie jak Polacy, widzą w zwierzętach potencjalnych *przyjaciół (przyjaźń)*. Kojarzą się one z *domem* [2], *miłością*, *radością* czy *życzliwością*, są *miłe* [2] i *fajne*. W odpowiedziach osób z Ukrainy dominują, podobnie jak wśród osób z Białorusi, asocjacje związane z *przyrodą* [4] czy *naturą* (*ma cztery nogi mieszka w naturze*), *lasem* [3], *ochroną środowiska* czy też sąsiedztwem z człowiekiem w przestrzeni naturalnej (*sąsiad na Ziemi*).

Respondenci z Ukrainy, tak jak osoby z Polski, wśród konkretnych gatunków zwierząt najchętniej wymieniają *psa* [6], a potem *kota* [2] czy *kotka*. Chętnie wskazują też na innych przedstawicieli świata fauny: *krowa*, *niedźwiedź*, *tygrys* i *wiewiórka*. Odmienne niż Polacy, a podobnie jak Białorusini, Ukraińcy postrzegają zwierzęta jako źródło pożywienia – *jedzenie*, *żywność*, a także – analogicznie jak osoby z Polski – widzą w tychże istotach źródło surowca (*futro*). Ponadto uwypuklają w ich kontekście kwestię *gry* (zabawy) oraz fenomen obecności (odmiennie niż pozostałe nacje) zwierząt w przestrzeni zaprojektowanej przez człowieka – *ZOO* [3]. Na podstawie odpowiedzi widać, że zwierzęta bywają też *dzikie*, *niesympatyczne*, *groźne* (*niebezpieczeństwo*), a także *małe*, *wielkie*, *silne* oraz *brudne* i *śmieszne*. Potrafią być dominujące niczym *król*

IV. ZWIERZĘ

[2], kojarzyć się też z *pięknem* czy *dobrem*. Również *człowiek* został określony tym mianem, co oznacza wyzbycie się przezeń cech ludzkich, okrucieństwo.

Lp.	Zwierzę – asocjacje	Wartość liczbową i procentową
1.	Miłe [2], dom [2], przyjaciół, przyjaźń, miłość, fajne, radość, życzliwość	11 skojarzeń / 20,00%
2.	Przyroda [4], las [3], ma cztery nogi i mieszka w naturze, ochrona środowiska, sąsiad na Ziemi	10 skojarzeń / 18,18 %
3.	Pies [6]	6 skojarzeń / 10,90 %
4.	Jedzenie [2], żywność, futro	4 skojarzenia / 7,27 %
5.	Kot [2], kotek	3 skojarzenia / 5,45 %
6.	ZOO [3]	3 skojarzenia / 5,45 %
7.	Dzikie, niebezpieczeństwo, niesympatyczne	3 skojarzenia / 5,45 %
8.	Silne, wielkie, małe	3 skojarzenia / 5,45 %
9.	Król [2]	2 skojarzenia / 3,63 %
10.	Dobro, piękne	2 skojarzenia / 3,63 %
11.	Śmieszne	2 skojarzenia / 3,63 %
12.	Brudne	1 skojarzenie / 1,81 %

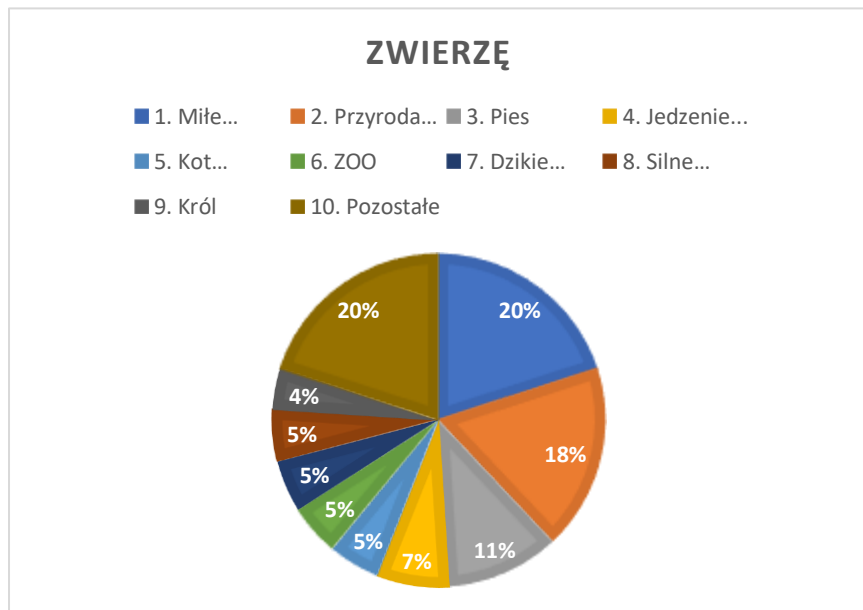
IV. ZWIERZĘ

13.	Człowiek	1 skojarzenie / 1,81 %
14.	Gry	1 skojarzenie / 1,81 %
15.	Krowa	1 skojarzenie / 1,81 %
16.	Niedźwiedź	1 skojarzenie / 1,81 %
17.	Tygrys	1 skojarzenie / 1,81 %
18.	Wiewiórka	1 skojarzenie / 1,81 %

Tabela nr 2 (Zwierzę, Ukraińcy)

Na podstawie tabeli widać dużą rozpiętość odpowiedzi, które wskazują na dwie zasadnicze przestrzenie obecności zwierząt w świecie (dzika przyroda – otoczenie człowieka). Ponadto zestawienie pokazuje dominację rzeczowników, a także zauważalną obecność przymiotników (20 %).

IV. ZWIERZĘ



Wykres nr 3 (Zwierzę, Ukraińcy)

Wykres odśłania dominującą obecność zwierząt w polu pozytywnych asocjacji. Ukraińcom, podobnie jak Polakom i Białorusinom, zwierzęta kojarzą się z tym, co jest *miłe* i przychylne człowiekowi (*przyjaciel, przyjaźń*).

W podsumowaniu należy podkreślić, iż Polacy, Białorusini i Ukraińcy postrzegają zwierzęta przede wszystkim przez pryzmat pozytywnych odniesień. Jest ono domownikiem i *przyjacielem*, choć bywa też *dzikie* i nieokiełznane zamieszkując rozległe przestrzenie la-

IV. ZWIERZĘ

sów i pól. Frapujące, iż najczęściej spośród gatunków zwierząt wymieniają wszystkie badane grupy kota i psa, a niezwykle rzadko zwierzęta gospodarskie (*krowa, koń*).

VII. Drzewo

Drzewo czy drzewa, nie tylko w Europie Środkowej i Środkowo-Wschodniej, są jednym z najistotniejszych składników zbiorowej wyobraźni ludów i społeczeństw. W kulturze kojarzy się ono przede wszystkim z życiem oraz sferą sakralną¹. Jak pisała Dorothea Forstner: „Dla ludów starożytnych drzewo jest teofanią, obrazem kosmosu, symbolem życia, punktem centralnym świata, alegorią ciągle odradzającej się natury”². W Piśmie Świętym drzewo zyskuje ściśle symboliczny wymiar: „drzewo życia i drzewo poznania dobra i zła [...]”³. Drzewa mają również istotny wymiar przemysłowy dla

¹ W. Kopaliński, *Słownik symboli*, dz. cyt., s. 67-70.

² D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, dz. cyt., s. 151.

³ Tamże, s. 153.

człowieka jako budulec oraz, w obecnej sytuacji klimatycznej, stają się szczególnie cenne i podlegają ochronie ze względu na swą wartość w ekosystemie.

A/ Drzewo, 57 skojarzeń (Polacy)

Polakom drzewa kojarzą się przede wszystkim z *zelenią* [3], *kolorem zielonym (zielone)*, a także *lasem*, *liśćmi* oraz ich *szumem*. Pośród gatunków wymieniono: *dąb* [2], *brzozę*, *jabłonkę* czy *sosnę*. Ponadto drzewa są *duże* i *unaocniają siłę, potęgę i wielkość*, jak też *wiążą się z domem, ostoją czy rodziną*. Drzewo to *roślina* [3], która kojarzy się z *powietrzem, świeżym powietrzem, tlenem*, a także *kwitnieniem* oraz *owocowaniem (owocowe, owocne)*. Bywa też *twarde*, jak też *stare* [2] czy *spróchniałe (próchno)*, wykorzystywane jest również na *opał (polana, pocięte, ognisko)*. Niekiedy można zaobserwować na drzewie *intensywne barwy* (zwłaszcza jesienią drzewa liściaste); posiada też *korzenie*, a także *gałęzie (gałąź)*, na których można się bujać czy też wytwarzać z niego *huśtawki* [2].

Wśród odpowiedzi zjawily się również odniesienia ściśle symboliczne, *zakorzenione w wierzeniach i mitologii (nowe życie, Yggdrasil)*, a także w kulturze popularnej – *Babcia Wierzba* z filmów o Pocahontas.

VII. DRZEWO

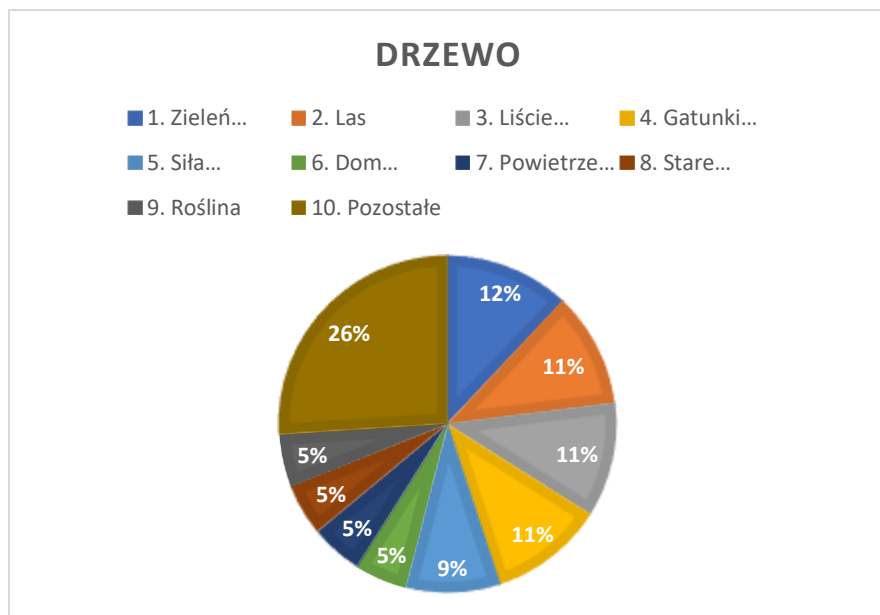
Lp.	Drzewo – asocjacje (Polska)	Wartość liczbową i procentową
1.	Zieleń [3], zielone [3], kolor zielony	7 skojarzeń / 12,28 %
2.	Las	6 skojarzeń / 10,52 %
3.	Liście [5], szum liści	6 skojarzeń / 10,52 %
4.	Gatunki – dąb [2], brzoza, jabłotka, so- sna	6 skojarzeń / 10,52 %
5.	Siła [2], duże, potęga, wielkość	5 skojarzeń / 8,77 %
6.	Dom, ostoja, rodzina	3 skojarzenia / 5,26 %
7.	Powietrze, świeże powietrze, tlen	3 skojarzenia / 5,26 %
8.	Stare [2], próchno	3 skojarzenia / 5,26 %
9.	Roślina	3 skojarzenia / 5,26 %
10.	Polana, pocięte, ogni- sko	3 skojarzenia / 5,26 %
11.	Kwitnienie, owocowe, owocne	3 skojarzenia / 5,26 %
12.	Huśtawka	2 skojarzenia / 3,50 %
13.	Gałąź, korzenie	2 skojarzenia / 3,50 %
14.	Mitologia i film – Yggdrasil, Babcia Wierzba (Pocahontas)	2 skojarzenia / 3,50 %
15.	Intensywne barwy	1 skojarzenie / 1,75 %

VII. DRZEWO

16.	Nowe życie	1 skojarzenie / 1,75 %
17.	Twarde	1 skojarzenie / 1,75 %

Tabela nr 1 (Drzewo, Polacy)

Na podstawie tabeli widać przede wszystkim różnorodność skojarzeń, które oscylują wokół budowy drzewa oraz jego zewnętrznej szaty. Tabela unaocznia również dominację rzeczowników. Odnotować też można, w znacznie mniejszym stopniu przymiotniki i zestawienia.



Wykres nr 1 (Drzewo, Polacy)

Wykres ujawnia, iż w polu asocjacji dominuje przede wszystkim barwa *zielona*, a także skupiska drzew (*las*) oraz części składowe *rośliny* (*liście*). Wśród konkretnych gatunków drzew najczęściej pojawił się *dąb*.

B/ Drzewo, 60 skojarzeń (Białorusini)

Białorusini, w większym zakresie niż Polacy, kojarzą drzewa z *siłą*, *mocą* (*mocne*), a także rozmiarami – *duże* [2], *wysokie* [2], *grube* czy *wielkie*. Rośliny te mają (*zielone*) *liście* [8] oraz *pień*. Osoby z Białorusi, odmiennie niż respondenci polscy, widzą w drzewie *mądrość* (*mądre* [2]) czy też *pamięć* [2], a także w większym stopniu niż Polacy *życie* [2] czy *długowieczność* (*żyję dłużej*). Natomiast na podobnym poziomie w sieć asocjacji wpisują *las* [3], różnicując jednak skupiska drzew (*park*, *sad*). Drzewo kojarzy się osobom z Białorusi również ze *starością* (*stare* [3]), ale też *wsią* (*na wsi*), *rodziną*, *babcią*, *wiosną*, *kwiatami*, *kwietniem* czy *jabłkami* oraz, w mniejszym zakresie niż Polakom, z *zielenią* (*zielone*). Wśród gatunków drzew zjawiają się *dąb* [2], *orzech* i *wiśnia*, gdzie można dostrzec *gniazdo* i *przesiadujące ptaki* [2]. Drzewo to także budulec, z którego powstają *papier*, *książki* a nawet *warownie* (*zamek*).

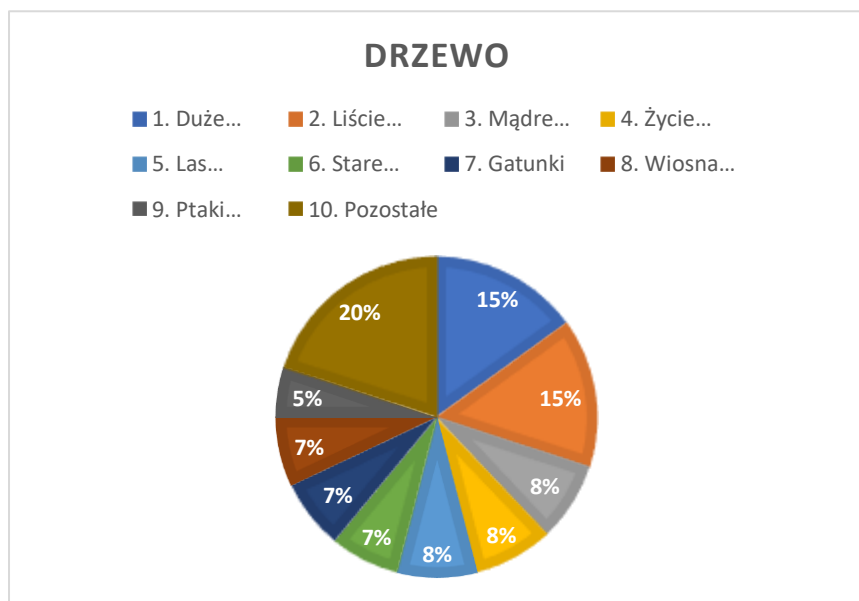
VII. DRZEWO

Lp.	Drzewo – asocjacje (Białoruś)	Wartość liczbową i procentową
1.	Duże [2], moc, mocne, siła, wysokie [2], grube, wielkie	9 skojarzeń / 15,00 %
2.	Liście [8], zielone liście	9 skojarzeń / 15,00 %
3.	Mądre [2], mądrość, pamięć [2]	5 skojarzeń / 8,33 %
4.	Życie [4], żyję dłużej	5 skojarzeń / 8,33 %
5.	Las [3], park, sad	5 skojarzeń / 8,33 %
6.	Stare [3], starość	4 skojarzenia / 6,66 %
7.	Gatunki – dąb [2], orzech, wiśnia	4 skojarzenia / 6,66 %
8.	Wiosna [2], kwiaty, kwiecień	4 skojarzenia / 6,66 %
9.	Ptaki [2], gniazdo	3 skojarzenia / 5,00 %
10.	Zielone, zieleń	2 skojarzenia / 3,33 %
11.	Książka, papier	2 skojarzenia / 3,33 %
12.	Rodzina, babcia	2 skojarzenia / 3,33 %
13.	Jabłka	1 skojarzenie / 1,66 %
14.	Na wsi	1 skojarzenie / 1,66 %
15.	Pień	1 skojarzenie / 1,66 %
16.	Szelest	1 skojarzenie / 1,66 %
17.	Zamek	1 skojarzenie / 1, 66%

Tabela nr 2 (Drzewo, Białorusini)

VII. DRZEWO

Tabela wskazuje rozproszenie odpowiedzi, które jednak w określonym zakresie ogniskują się wokół kwestii rozmiarów i trwałości drzew, a także ich użyteczności. Na podstawie danych można wnioskować pośrednio o udziale poszczególnych części mowy w puli odpowiedzi. Należy podkreślić, iż dominują rzeczowniki i w mniejszym stopniu przymiotniki (około 22 %).



Wykres nr 2 (Drzewo, Białorusini)

Wykres ujawnia, iż w polu asocjacji dominuje zwłaszcza świadomość *mocy* i *siły* tychże roślin, które odporne są na zmienne warunki klimatyczne, a także

specyficzny typ ich budowy (*liście*). Wysoko w tabeli skojarzeń znalazły się też hasła *życie* oraz *mądrość* i *pamięć*.

C/ Drzewo, 52 skojarzenia (Ukraińcy)

Ukraińcy postrzegają drzewo, podobnie jak Białorusini, przez pryzmat *mocy* [2] czy *tężyzny* (*potężne, silne, wielkie*), jak też rozmiarów – *wysokie* [6] (*wysoki*), *duże*, a także (analogicznie jak Polacy i osoby z Białorusi) w powiązaniu z kolorem zielonym (*zielone, zieleni*). Ponadto drzewa kojarzą się z ich skupiskami (*dużo*), a szczególnie z *lasem* [5] oraz *parkiem*. Rzecz jasna rośliny te porośnięte są listowiem (*liście* [4]), mają *korzenie* [2] i *koronę*, a ich cechą bywa też długowieczność – *starość* (*stare* [3]). Przeważnie są *twarde*, a niekiedy *krzywe*, rzucają też *cień* [2]. Kojarzą się z *życiem*, *nadzieją*, *radością*, *mądrością*, skupiskami ludzkimi (*ulica*), *naturą* czy *owocami*, jak też konkretnymi gatunkami (*jabłonie, dąb*).

Lp.	Drzewo – asocjacje (Ukraina)	Wartość liczbowa i procentowa
1.	Wysokie [6], wysoki, duże [2], moc [2], potężne, silne, wielkie	14 skojarzeń / 26,92 %

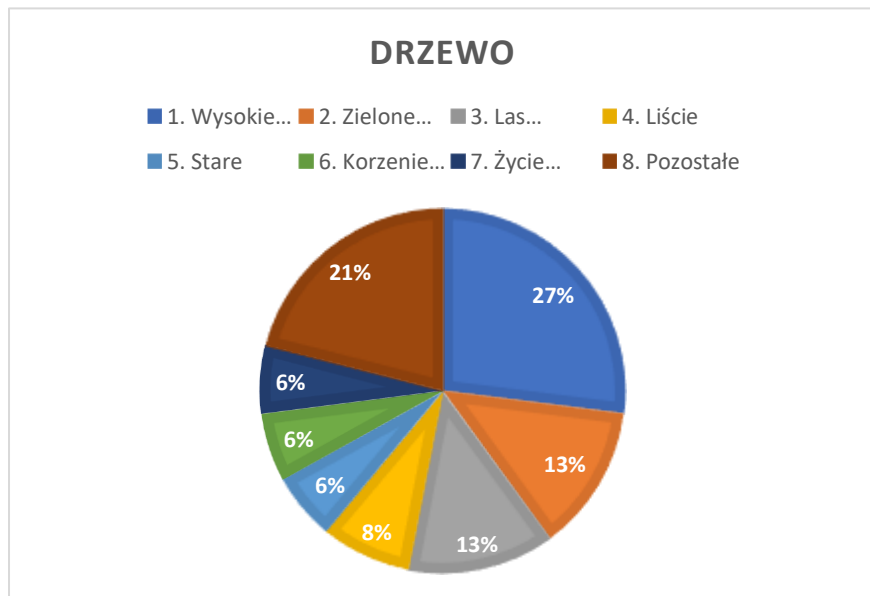
VII. DRZEWO

2.	Zielone [5], zieleń [2]	7 skojarzeń / 13,46 %
3.	Las [5], park, dużo	7 skojarzeń / 13,46 %
4.	Liście	4 skojarzenia / 7,69 %
5.	Stare	3 skojarzenia / 5,76 %
6.	Korzenie [2], korona	3 skojarzenia / 5,76 %
7.	Życie, nadzieja, radość	3 skojarzenia / 5,76 %
8.	Gatunki – jabłonie, dąb	2 skojarzenia / 3,84 %
9.	Cień	2 skojarzenia / 3,84 %
10.	Krzywe	1 skojarzenie / 1,92 %
11.	Mądrość	1 skojarzenie / 1,92 %
12.	Natura	1 skojarzenie / 1,92 %
13.	Owoce	1 skojarzenie / 1,92 %
14.	Twarde	1 skojarzenie / 1,92 %
15.	Ulica	1 skojarzenie / 1,92 %

Tabela nr 3 (Drzewo, Ukraińcy)

Tabela ujawnia różnorodny obraz odniesień i aso-
 cjacji, gdzie dominującą rolę odgrywają rzeczowniki,
 a także przymiotniki (około 38 %). Rzadko występują
 inne części mowy, np. liczebnik *dużo*.

VII. DRZEWO



Wykres nr 3 (Drzewo, Ukraińcy)

Wykres wskazuje na zdecydowaną dominację asocjacji związanych z potęgą drzewa, jego siłą i wielkością, a także zielenią i lasem. W dalszej kolejności znajdują się kwestie związane z budową drzewa czy jego długowieczną kondycją.

W podsumowaniu należy dodać, iż Białorusini oraz Ukraińcy (w nieco większym zakresie niż Polacy) kojarzą drzewo z *mocą* czy *siłą*.

Zakończenie

Monografia *Człowiek i natura. Językowy obraz świata Białorusinów, Polaków, Ukraińców* pokazała wiele zbieżności i powinowactw, które wskazują na wspólne kulturowe fundamenty, podobną wrażliwość, a przede wszystkim w wielu zakresach zbieżny językowy obraz świata młodej generacji użytkowników polszczyzny.

Pojawiają się też pewne różnice, które świadczą niekiedy o odmiennych uwarunkowaniach kulturowych, praktykach społecznych czy stylu życia. W obrębie żywiołów (ziemia, powietrze, ogień i woda) widać nieznaczne odchylenia w zakresie przede wszystkim hasła *powietrze*, gdzie pośród skojarzeń w ankietach osób z Białorusi oraz, w mniejszym stopniu, z Ukrainy zjawia się asocjacja *wolność*, czego nie da się zaobserwować pośród odpowiedzi polskich respondentów. Podob-

nie w kontekście hasła *ogień*, które nie pojawia się w perspektywie *obozu* (biwaku), *wyprawy*, *przyjaciół* oraz akompaniamentu *gitary* w grupie polskiej.

Skojarzenia rodzimych respondentów znacznie różnią się w pewnych zakresach również w odniesieniu do hasła *woda*. Po pierwsze, odmienności ujawniają się w przypadku określenia jej przejrzystości (*czysta*), po drugie, Polacy częściej widzą wodę w perspektywie *niebezpieczeństwa* czy utonięcia (*topielec*). Również w odniesieniu do hasła *człowiek* pewną znaczącą odmiennością w kontekście odpowiedzi Białorusinów i Ukraińców wydaje się nieobecność pośród skojarzeń rodzimych użytkowników polszczyzny asocjacji związanych z *ową* czy *komunikacją*.

Odmienności można też dostrzec w kontekście chociażby stosunku do zwierząt. I tak w odpowiedziach Polaków (inaczej niż w ankietach Białorusinów i Ukraińców) nie pojawiły się w istocie odpowiedzi, które odnoszą się do konsumpcji zwierząt. Być może brak tych odpowiedzi świadczy o zanikaniu wśród Polaków na poziomie językowym owego swoiście merkantylnego podejścia do świata fauny i nie traktowania innych stworzeń niż człowiek jako źródło pożywienia czy surowca.

Kończąc powyższe rozważania warto dodać, iż badania prezentowane w niniejszej książce będą kontynuowane przez autora publikacji w kolejnych pracach

ZAKOŃCZENIE

poświęconych JOS z uwzględnieniem świadomości językowej i odmienności kulturowej Polaków, Białorusinów i Ukraińców.

Bibliografia

- J. Anusiewicz, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław 1995.
- G. Bachelard, *Wyobrażenia poetycka. Wybór pism*, oprac. H. Chudak, przeł. H. Chudak, A. Tatarkiewicz, przedm. J. Błoński, Warszawa 1975.
- G. Bachelard, *Poetyka marzenia*, oprac. L. Brogowski, Gdańsk 1998.
- P. Ball, *The Elements. A very short introduction*, Oxford 2004.
- J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2006.
- J. Bartmiński, *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etno-lingwistyczne*, Lublin 2007.
- M. Cybulski, *Polacy i Rosjanie. Zarys narodzin stereotypów*, „Acta Polono-Ruthenica” XIV, 2009, s. 59-78.
- M. Eliade, *Historia wierzeń i idei religijnych*, przeł. S. Tokarski, Warszawa 1997, s. 1, t. 1.

BIBLIOGRAFIA

- D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej. Leksykon*, oprac. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, wyd. II, Warszawa 2001.
- R. Gawarkiewicz, *Komunikacja międzykulturowa a stereotypy. Polacy – Niemcy – Rosjanie*, Szczecin 2012.
- R. Grzegorzczkowska, *Pojęcie językowego obrazu świata*, w: *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999, s. 39-46.
- G. Habrajska, *Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata*, w: *Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska i J. Anusiewicz, Wrocław 2000, s. 73-84.
- Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin 1999.
- Językowy obraz świata i kultura*, red. A. Dąbrowska i J. Anusiewicz, Wrocław 2000.
- W. Kopaliński, *Słownik symboli*, Warszawa 2001.
- I. Kurcz, *Psychologia języka i komunikacji*, Warszawa 2000.
- Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne I*, red. J. Bartmiński, M. Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin 1993.
- A. Pajdzińska, *My, to znaczy...* (z badań językowego obrazu świata), „Teksty Drugie” 2001, 1.
- T. Paszkowska, *Żywioły jako środek wyrazu dla doświadczeń duchowych (studium teologiczno-duchowościowe)*, w: *Obrazy i żywioły*, red. M.U. Mazurczak, M. Żak, Lublin 2007, s. 35-52.
- A. Piasecka, *Językowe portrety zwierząt hodowlanych w przestrzeni semantyczno-kulturowej polszczyzny i ruszczyzny (na materiale frazeologii)*, Łódź 2018.
- J. Starostina, *Językowy obraz świata Polaków i Rosjan*, „Rocznik Instytutu Polsko-Rosyjskiego” 2014, nr 2, s. 18-31.
- R. Tokarski, *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*, Lublin 1995.

- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i sąsiadów*, red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel Lublin 2012, t. 1.
- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 2: *Wokół europejskiej aksjofery*, red. J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2014, t. 2.
- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 3: *Problemy eksplikowania i profilowania pojęć*, red. J. Szadura, S. Niebrzegowska-Bartmińska, I. Bielińska-Gardziel, Lublin 2014, t. 3.
- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 4: *Słownik językowy, leksykon, encyklopedia w programie badań porównawczych*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, J. Szadura, B. Żywicka, Lublin 2018.
- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 5: *Koncepty i ich profilowanie*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Pazio-Włazłowska; Lublin 2019.
- Wartości w językowo-kulturowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*, t. 6: *Jedność w różnorodności: wokół słowiańskiej aksjofery*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, D. Pazio-Włazłowska, Lublin 2019.
- A. Wierzbicka, *Język – umysł – kultura*, Warszawa 1999.
- K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969.
- W. Wysoczański, *Językowy obraz świata w porównaniach zleksykalizowanych na materiale wybranych języków*, Wrocław 2006.
- Żywioty w poznaniu*. T. 11: *Konceptualizacja żywiołów. Wieloaspektowość badań – różnorodność rozwiązań*, red. H. Kaczmarek, Częstochowa 2017, t. 2.

BIBLIOGRAFIA

Źródła internetowe

https://www.kul.pl/files/57/encyklopedia/roskal_zywioly.pdf

<https://wsjp.pl/haslo/podglad/42841/ktos-wpadl-jak-po-ogien>

<https://www.europarl.europa.eu/topics/pl/article/20180301STO98928/infografika-emisje-gazow-cieplarnianych-w-unii-europejskiej>

<https://biblia.deon.pl/>

<https://wsjp.pl/>

<https://education.nationalgeographic.org/resource/anthropocene/>

DOCUMENT
CREATED
WITH



PDF
COMBINER

PDF Combiner is a free application that you can use to combine multiple PDF documents into one.

Three simple steps are needed to merge several PDF documents. First, we must add files to the program. This can be done using the Add files button or by dragging files to the list via the Drag and Drop mechanism. Then you need to adjust the order of files if list order is not suitable. The last step is joining files. To do this, click button Combine PDFs.

Main features:

secure PDF merging - everything is done on your computer and documents are not sent anywhere

simplicity - you need to follow three steps to merge documents

possibility to rearrange document - change the order of merged documents and page selection

reliability - application is not modifying a content of merged documents.

Visit the homepage to download the application:

www.jankowskimichal.pl/pdf-combiner

To remove this page from your document, please donate a project.